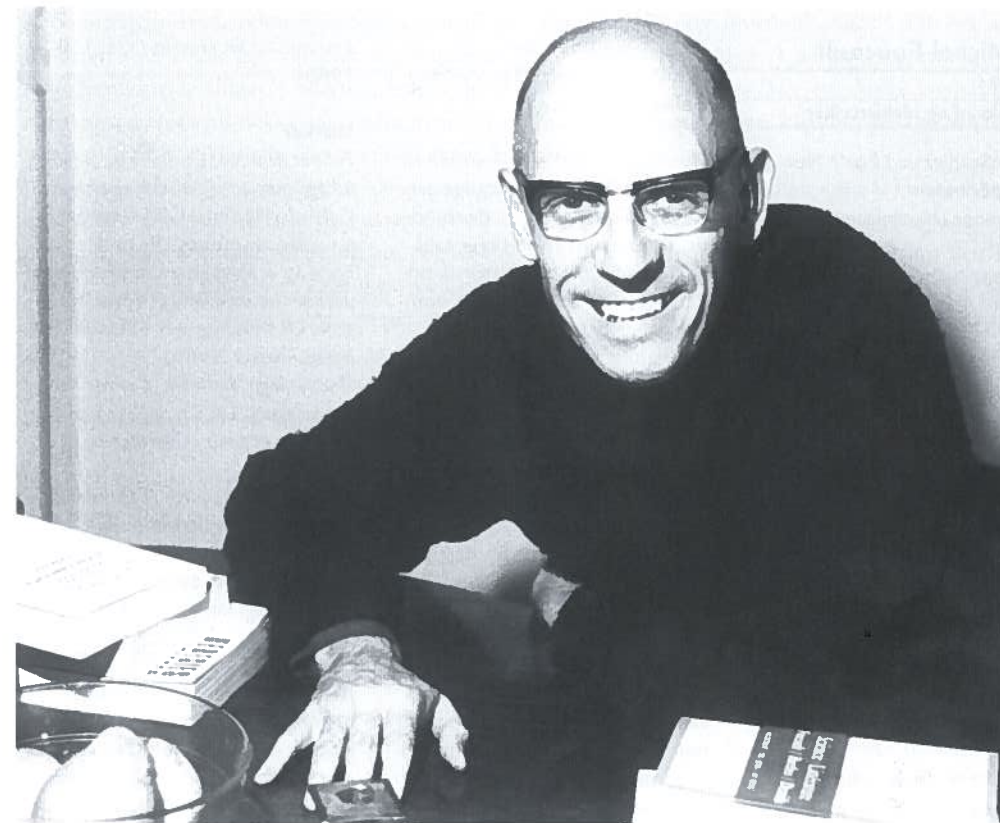

FOUCAULT: FILOSOFIENS HISTORICITET

Foucaults "strukturalisme"

I 1966, mens kontroverserne omkring strukturalismen allerede var ophedede, udkom en bog, der bidrog afgørende til, at den strukturalistiske bølge slog igennem i den brede offentlighed og blev et

fænomen, man måtte tage stilling til, ikke alene inden for human- og samfundsvidenskaberne, men også alment filosofisk. På trods af at der er tale om et digert og vanskeligt tilgængeligt værk, som beskæftiger sig med de vestlige samfundsvidenskabs- og filosofihistorie siden renaissance,

Paul-Michel Foucault.

blev det, uventet for den relativt ukendte forfatter selv, en stor salgssucces, da det allerede samme år måtte optrykkes i fem oplag.⁵⁴⁵ Værkets titel var *Les mots et les choses. Une archéologie des sciences humaines (Ordene og tingene. En arkæologi over videnskaberne om mennesket)*, og forfatteren hed Paul-Michel Foucault (1926-1984).

Ud over ved sin kompleksitet vakte bogen opsigt og fik sin udbredelse i kraft af, at offentligheden fæstnede sig ved nogle opsigtsvækkende enkelttræk, man mente at kunne aflæse i den. Umiddelbart vakte det røre, at Foucault i sit historiske rids gør rede for en række overordnede perioder, som forekom at være adskilt fra hinanden af skarpe brud. Dette provokerede, fordi Foucault dermed tilsyneladende opererede med, at de forskellige historiske verdener, han beskrev, var uoversættelige til og usammenlignelige med hinanden. Han forekom således implicit at plædere for en historisk holisme og relativisme.

Menneskets død

Skandale og interesse i samtiden vakte imidlertid først og fremmest en radikal forandring, som Foucault syntes at skitsere i forordet og hen imod slutningen af værket for at fremstille den i skærpet form i dets allersidste linjer. Undervejs fremsætter han nemlig den sensationelle påstand, at mennesket "er en ganske ny skabning", som er blevet "fabrikeret for mindre end to hundrede år siden", men som "så hurtigt er blevet gammel, at man let kommer til at tro, at den i årtusinder har ventet i skyggen på det øjeblik, hvor den blev oplyst og endelig blev kendt".⁵⁴⁶ Og afslutningsvis opridses han muligheden af, at mennesket, sådan som man har kendt det, "kunne udletes, på samme måde som et ansigt i sandet" forsvinder, så snart det overskyldes af nye bølger.⁵⁴⁷ Ud over at han syntes at hævde en generel inkommensurabilitet imellem forskellige historiske perioder, forekom Foucault således at profetere, at en periode var i

Paul-Michel Foucault

1926-1984

Fransk filosof og idehistoriker

Fra 1946 Studier ved École Normale Supérieure
 1949 Licence (bachelorgrad) i psykologi
 1951 Agrégation (embedseksamen) med magistergrad i filosofi
 1951-1952 Stipendiat ved Fondation Thiers i Paris
 1952 Diplom i psykopatologi fra Institut de Psychologie i Paris
 1952-1954 Assistent i psykologi ved det humanistiske fakultet i Lille
 1955-1958 Fransk lektor ved universitetet i Uppsala
 1958-1959 Kulturattaché ved det franske institut i Warszawa
 1959-1960 Kulturattaché ved det franske institut i Hamburg
 1960-1966 Lektor i psykologi i Clermont-Ferrand
 1966-1968 Lektor i filosofi i Tunis
 1968-1970 Professor i filosofi på eksperimentaluniversitetet i Vincennes

1970-1984 Professor i "tankesystemernes historie" ved Collège de France

Hos Foucault bliver filosofien til en refleksion over samtidige centrale selvfølgheder, der binder os. Denne refleksion tager sædvanligvis form af en historisk undersøgelse af de forskellige uomgængelige betingelser og problemfelters tilblivelseshistorie. Herigennem bestræber han sig på at rekoncipere dem og gøre det muligt at forholde sig anderledes til dem. Filosofi er "bevægelsen, igennem hvilken man - ikke uden anstrengelse, fæhlen, drømme og illusioner - frigør sig fra det, der sædvanligvis betragtes som sandt, og søger andre spilleregler. Filosofi er forskydningen og transformationen af tankens rammer, modifikationen af de vedtagne værdier og anstrengelsen for at tænke anderledes, for at gøre noget andet og blive en anden end den, man er" ("Le philosophe

masqué", *Dits et écrits IV*, s. 110, 1980).

Værker

Folie et déraison. L'histoire de la folie à l'âge classique (Galskab og afsind. Galskabens historie i den klassiske tidsalder, disputats 1961)
Les mots et les choses. Une archéologie des sciences humaines (Ordene og tingene. En arkæologi over videnskaberne om mennesket, 1966)
L'archéologie du savoir (Vidensarkæologien, 1969)
Surveiller et punir (Overvågning og straf, 1975)
Histoire de la sexualité 1. La volonté de savoir (Seksualitetens historie 1. Viljen til viden, 1976)
Résumé des cours 1970-1982 (Forelæsningsoversigt 1970-1982, 1989)
Histoire de la sexualité 2. L'usage des plaisirs (Seksualitetens historie 2. Omgangen med lysterne, 1984)
Histoire de la sexualité 3. Le souci de soi (Seksualitetens historie 3. Omsorgen for selvet, 1984)

ferd med at ende i samtiden igennem et sidste radikalt brud.

Siden man i den samtidige reception fæstnede sig ved de to nævnte provokerende påstande, syntes Foucaults centrale anliggende at være et generalangreb på et alment udbredt humanistisk eller antropocentrisk tankesæt. *Les mots et les choses* fremstod som en skarp kritik af, at forestillingen om det humane, eller mennesket, skulle danne det fundament, som enhver tanke og tale nødvendigvis måtte tage afsæt i. Ifølge en sådan humanisme måtte man anskue historien og det samfundsmæssige samliv som sammenhænge, hvori et frit menneskeligt subjekt kom til udtryk og udfoldede sin iboende humanitet.

Indtil den strukturalistiske modbevægelse havde humanismen dannet den selvfolgelige horisont for såvel de traditionelle humanvidenskaber som for den fremherskende filosofi, hvad enten der var tale om eksistentialistiske og personalis-

tiske eller om dialektiske og marxistiske retninger (jf. side 130-142, 194ff). En sådan omfattende humanistisk tænkning havde seks år tidligere fundet et monumentalt udtryk med Jean-Paul Sartres (1905-1980) *Critique de la raison dialectique (Kritik af den dialektiske fornuft, 1960)*. Foucaults værk henviste denne humanisme til en begrænset og måske allerede næsten forgangen tidslomme, der strakte sig fra begyndelsen af 1800-tallet til vore dage.⁵⁴⁸

Med *Les mots et les choses* kom Foucault således til at fremstå som en bannerfører for det strukturalistiske opgør med den hidtidige antropocentrisk tænkning, som samtidig generaliserede dette. Han syntes at udstrække rækkevidden af den nye strukturelle analyse måde ved at bringe den i anvendelse på vores egen idé- og videnshistorie for således at godtgøre, at man med et sådant udgangspunkt også var i stand til at kaste lys over en langstrakt udvikling, der havde fundet sted inden for vores egen kultur.

Samtidig oplevede offentligheden imidlertid, at historien i en sådan generaliseret strukturalistisk betragtningsmåde alligevel i sidste instans kom til at fremtræde som en række successive nuer. Opfattelsen fremstod klart, da Sartre midt i det vanskelige arbejde med at færdiggøre den annonce-rede anden del af sin *Critique de la raison dialectique* samme år, som Foucaults værk udkom, tog sig tid til at give svar på tiltale i et interview med titlen "Sartre répond": "Foucault præsenterer os for en geologi [...]: en serie af successive lag, som danner vores 'grund'. Ethvert af lagene fastlægger mulighedsbetingelserne for en bestemt tankeform, som sejrede i en bestemt periode. Men Foucault fortæller os ikke det mest interessante, nemlig hvordan enhver tanke dannes ud fra disse betingelser, eller hvordan menneskene går fra én tanke til en anden. For at gøre det måtte han inddrage praksis, altså historien, og det er præcis, hvad han nægter at gøre. Hans perspektiv er ganske vist historisk. Han skelner mellem epoker. Men han har erstattet filmen med en laterna magica, bevægelsen med en succession af ubevægeligheder."⁵⁴⁹

En arkæologi over strukturalismen

Det var ikke ganske forkert, at man regnede Foucault for strukturalist, for så vidt som han bestræbte sig på at distancere sig fra den fremherskende humanistiske tænkning og oplevede en vis beslægtethed med strukturalistiske tænkere som Jacques Lacan (1901-1981) og Claude Lévi-Strauss (1908-1999). Men hvis man nøjes med at rubricere Foucault som strukturalist, går man glip af et væsentligt anliggende i *Les mots et les choses*, der samtidig er gennemgående i hans produktion. Året for sin dod erklærede Foucault selv kategorisk: "Jeg har aldrig været freudianer, jeg har aldrig været marxist, og jeg har aldrig været strukturalist."⁵⁵⁰

At der med sådanne erklæringer ikke kun er tale om en efterrationalisering, fremgår af, at Foucault oprindeligt havde tænkt sig noget andet med sin bog end dét, der blev resultatet. Som den endelige undertitel fortæller, endte *Les mots et les choses* primært med at være en arkæologi over humanvidenskaberne i deres mere traditionelle form, men mens han stadig arbejdede på værket, havde Foucault forestillet sig undertitlen

En arkæologi over strukturalismen.⁵⁵¹ Til slut ændrede Foucault alligevel denne arbejdstitel, formodentlig fordi det ikke var lykkedes ham at fuldføre bogens sidste kapitler, sådan som han ønskede det.

De forskellige undertitler viser, at Foucault med sit værk ikke ønskede at indtage og propagandere for den ene teoretiske position frem for den anden. I stedet sætter han i første omgang parentes om begge teoretiske retningers indbyrdes modstridende krav om at være gyldige og undlader at tage stilling til disse for at undersøge, hvad der i grunden gjorde sig gældende med disse fænomener, når de begyndte at konkurrere med hinanden. Med sin arkæologiske undersøgelse af såvel de traditionelle humanvidenskaber som de kritiske strukturelle videnskaber træder Foucault et skridt tilbage i forhold til begge for at opklare, hvad det var for fænomener, og for at udarbejde den større sammenhæng, de begge indgik i.

Foucaults egentlige anliggende i *Les mots et les choses* er således ikke at tage parti for den ene eller den anden teoretiske retning, men i stedet at undersøge den centrale begivenhed, det efter hans mening var, at striden imellem disse to fænomener indtog en central position i offentligheden, med det formål at komme til klarhed over, hvad denne begivenhed dybest set indebar. *Les mots et les choses* er ikke primært et forsøg på at forholde sig til eller indtage almengyldige standpunkter, men en bestræbelse på at tage temperaturen på et centralt og alt for selvfolgeligt fænomen og således gøre det muligt at distancere sig fra det og forholde sig til det. I en sådan samtidsdiagnose og den omfattende refleksion over den normativitet, der umiddelbart gør sig gældende som forpligtende i samtiden, og den distancering fra en sådan umiddelbar normativitet, som den kan tillade, ser Foucault en mulighed for en genuin samtidig filosofisk aktivitet.

I og med, at man i den umiddelbare og også i den senere reception af *Les mots et les choses* fokuserede på de skandaløse 'teser', overså man således hele bogens anliggende. Dette indebar på samme tid, at man også kom til at overse, at Foucault bestræber sig på at gøre rede for en fortlobende udvikling. Bogen opererer ganske vist tilsyneladende med en overordnet historisk periodisering, men

den former sig som en langstrakt historisk undersøgelse.

I *Les mots et les choses* kaster Foucault lys over det beskrevne samtidige fænomen og dets implikationer ved at undersøge og gøre rede for, hvordan dette er blevet til igennem en langstrakt og sammensat forhistorie. Det er bogens afsæt i en konkret samtidig hændelse, som bevirker, at værket tager form af et bredt vue over videnskabs- og idéhistorien, og som bestemmer det perspektiv, som Foucault anlagde i dette vue. På tværs af de forskellige historiske perioder, han opererer med, afdækker han en fortlobende og kompleks videreudvikling, der kaster lys over, hvordan den nuværende centrale begivenhed er blevet til, og hvad den indebærer.

I 1968 kunne Foucault derfor i et interview under titlen "Foucault repond" tort svare på den anklage, at historien forsvinder i Foucaults "strukturalisme": "Sartre er en mand, som har et så betydeligt værk at fuldfore, at han ikke har læst min bog. [...] En sådan bebrejdelse har ingen historiker rettet imod mig."⁵⁵² I et senere interview kunne Foucault ligefrem vende polemikken om: "Der er dem, som beskylder mig for at negere historien. Blandt andre Sartre. Men jeg vil modsat hævde: De er selv historiens slughalse. De sluger den hel og ufordojet. Jeg har aldrig ladet mig nøje med andre historikers analyser. Selv når jeg henviser til dem, har det været magtpåliggende for mig selv at gennemføre en historisk analyse af forholdene. Jeg har selv villet skrive historie."⁵⁵³ For Foucault var det ikke historien, der forsvandt i *Les mots et les choses*, men den herskende humanistiske historiefilosofi, der også var udbredt blandt tidens filosoffer, hvori man betragtede historien som en stor vidtstrakt kontinuitet, i hvilken individernes frihed og de sociale og økonomiske determinanter sammenflettes med hinanden.⁵⁵⁴ I denne historiefilosofiske myte eliminerede man historien og dens fremmedhed, således at den kom til at fremstå som en bekræftelse af det allerede kendte udgangspunkt. I *Les mots et les choses* søgte Foucault at vende tilbage til de historiske kilder og beskæftige sig seriøst med dem, således at historien kunne træde frem i sin fremmedhed. Kun derved kunne historien danne en alvorlig udfordring for samtiden, der viste den begrænsede historiske karakter

af dennes selvfølgeligheder. For at markere denne fremmedhed måtte Foucault betone bruddene med fortiden.

Den tredobbelte misforståelse

Les mots et les choses blev således fra begyndelsen udsat for en modtagelse, som indebar en tredobbelte misforståelse. Man overså ikke alene det overordnede anliggende med bogen, men også den fortlobende transformation, bogen beskriver, som leder frem mod den nutidige situation. Og endelig ignorerede man, at Foucaults anliggende ikke var at bekræfte den samtid, han tog udgangspunkt i, men tværtimod at forskyde den og distancere sig fra den.

Foucaults eget værk er ikke uden skyld i den tredobbelte malreception, eftersom det ikke er fort til ende. Det giver derfor kun en ufuldstændig redegørelse for den samtidige forskydning, som det tager afsæt i, og antyder dermed kun det anliggende, der binder bogen sammen og giver den historiske redegørelse et sammenhængende perspektiv. Ligesom Martin Heideggers (1889-1976) *Sein und Zeit (Væren og tid, 1927)* er Foucaults *Les mots et les choses* forblevet en torso, et "ikke-værk", hvis uafsluttede karakter har vanskeliggjort receptionen. Der kan derfor være god grund til at dvæle lidt længere ved den samtidige forskydning, således som den skitseres ganske rudimentært på bogens sidste sider. Bogen må således læses bagfra; man må endda begynde hinsides dens slutning, for man kan begynde med begyndelsen.

Den strukturelle og sproglige vending

Traditionel humanvidenskab

I de traditionelle humanvidenskaber sætter man, ifølge Foucault, mennesket i fokus for at studere og etablere en viden om denne særlige genstand under forskellige synsvinkler. Denne brede karakteristik angiver, at Foucault er tilbøjelig til at inkludere en række videnskaber, man sædvanligvis rubricerer som socialvidenskaber, i sin analyse. I centrale videnskabsgrene som sociologi, psykologi og litteraturvidenskab beskæftiger man sig nemlig

med mennesket, men idet man betragter det som et væsen, der indgår i en socialitet, som en form for biologisk liv eller som et sprogbrugende væsen, der repræsenterer sig selv og sin omverden i litteraturen.

Men samtidig forudsætter man i humanvidenskaberne, at der findes et sted i verden, hvor denne åbner sig, således at man kan have en viden om den. Dette sted er ligeledes mennesket. Så snart man bedriver humanvidenskab i traditionel forstand, tager man afsæt i, at mennesket er i besiddelse af en bevidsthed, hvori det er i stand til at repræsentere sig selv og sin omverden.

Dermed kommer mennesket i humanvidenskaberne til at indtage en central, men tvetydig placering. I de nævnte videnskaber optræder mennesket både som objekt for en viden og som et subjekt, der sætter sig selv i besiddelse af en viden. Det fremtræder som et begrænset empirisk eller erfarbart væsen, der eksisterer bundet til forskellige former for væren, i dette tilfælde socialitet, liv og sprog, der virker bestemmende ind på det, og hvis logik man kan søge at afdække. Og det træder frem som en transcendent betingelse for, at sådanne empiriske genstande overhovedet kan erfares, for at man overhovedet kan have erkendelse.

På denne baggrund bliver det forståeligt, at humanvidenskaberne har en prekær videnskabelig status, at de aldrig for alvor antager en afrundet og stabil karakter. Deres iboende problem er, at de svinger imellem forskellige poler: mellem "empiricitet" og "transcendentalitet", objektivitet og subjektivitet, et værensniveau og et epistemisk niveau.

Strukturalistisk humanvidenskab

I alle de strukturalistiske „modvidenskaber“ fremhæves det, at der ikke tilkommer menneskets repræsentationer nogen privilegeret rolle, når man skal forklare livets, samfundets og sprogets funktionsmåder. Dermed er der ikke længere brug for nogen gængs humanvidenskab. Menneskets centrale rolle som det sted, hvor verden repræsenteres, er opløst. Og mennesket opleves ikke længere som den størrelse, der repræsenterer verden og er den transcendentale forudsætning for, at verden kan erkendes. I menneskets sted optræder liv, socialitet og sprog som strukturer, der forklarer dets erkendelse, opførsel og adfærd.

Lingvistikken og "the linguistic turn"

I alle de nævnte opbrud lader man sig imidlertid inspirere af og påberåber sig en bestemt videnskab som modelvidenskab, nemlig lingvistikken, således som den var blevet grundlagt af Ferdinand de Saussure (1857-1913) i begyndelsen af det 20. århundrede og siden videreudviklet af blandt andre Roman Jakobson (1896-1982) og Louis Hjelmslev (1899-1965). For Foucault viser det strukturalistiske opbrud, hvordan den strukturelle lingvistik er begyndt at figurere som modelvidenskaben og danne det teoretiske grundlag for alle modvidenskaberne.

I lingvistikken optræder sproget imidlertid ikke kun som det objekt, hvis karakter videnskaben undersøger. Idet lingvistikken betragter sproget som sprog og ikke som udtryk for noget andet, træder sproget ligeledes frem som det grundlag, analysen finder og bestemmer i den genstand, den undersøger. Med det strukturalistiske opbrud udbredes dette træk til alle humanvidenskaberne.

Denne "linguistic turn" er ikke et rent fransk anliggende, men også et generelt træk ved store dele af det 20. århundredes engelske og amerikanske filosofi. Det ser Foucault som et tegn på, at sproget er på vej til at indtage den position, som mennesket har indtaget i de traditionelle humanvidenskaber. Sproget er nu i færd med at blive den centrale empiriske genstand; men samtidig genfinder man sprogets struktur i alle fænomener, som man udforsker. I stedet for mennesket synes sproget at være i færd med at blive det positivt givne, man uvilkårligt genfinder overalt.

Sproget som det nye subjekt

Hermed begynder der imidlertid at gøre sig en ny, næsten kortsluttet refleksivitet gældende. Når mennesket i den strukturalistiske bevægelse forsvinder som subjekt, så taler det ikke mere gennem sproget; sproget taler i stedet også gennem de menneskelige aktiviteter og beretter om sproget selv. Den aktuelle forandring, igennem hvilken sproget træder i centrum som subjekt, bevirker således, at man må stille spørgsmålet, hvad denne forskydning i grunden indebærer. Hvad betyder det, at sproget træder i centrum og får karakter af en tilsyneladende uomgængelig ontologi?

Sproget træder således i centrum af Foucaults tænkning som et led i en undersøgelse af en aktuel central hændelse, hvis historiske betingethed han søger at kaste lys over for ikke uden videre at tage den for umiddelbart pålydende. Diskursen får en central placering i *Les mots et les choses*, ikke fordi Foucault er tilhænger af en generel diskurs-teori, som påstår, at alt har diskursiv karakter, men tværtimod fordi han bestræber sig på at forholde sig distanceret til påstanden om universel diskursivitet.

Den nyere tids historie

I forlængelse af de beskrevne samtidige forskydninger, som Foucault tager afsæt i, må *Les mots et les choses* forme sig som en historisk undersøgelse af, hvordan sproget fra at have været noget afledt er blevet vores grundlag. At skrive en sprogets historie, forstået både som en subjektiv og objektiv genitiv, må blive et centralt anliggende i værket. Med afsæt i en konjunktur, hvor sproget synes på vej til at blive subjekt, etablerer *Les mots et les choses* en bestemt diakron sammenhæng i den nyere tids historie.

I sin redegørelse for udviklingen fra udgangen af middelalderen frem til i dag opererer Foucault med en række overordnede historiske tidsspand. Det første af disse er *renæssancen*, der varer frem til cirka 1650, men begynder at klinge ud i årtierne inden. Det næste er *klassicismen*, der gør sig gældende indtil omkring 1800 med en overgangsfase fra 1775 til 1825. Herefter åbner der sig et tredje tidsspand, man kunne kalde *moderniteten*. Dette tidsrum synes at vare indtil frem mod Foucaults egen tid, hvor man begynder at kunne ane tegningen af noget nyt. Denne periodisering er ganske gængs; provokerende er snarere Foucaults redegørelse for en sådan periodiserings status samt hans karakteristisk af de enkelte tidsrum og deres relationer til hinanden.

Kontinuiteten i inkommensurabiliteten

I et interview berører Foucault denne problematik: "Det er ideen om diskontinuitet, der er blevet vulgariseret i forbindelse med *Les mots et les choses*. Bogen hævder det stik modsatte. [...] Det er tilstrækkeligt at kende en smule til de områder, jeg

behandler i bogen, [...] for at man straks og umiddelbart kan se store brud, der for eksempel bevirker, at en bog fra midten af 1700-tallet, der behandler medicinske emner, for os er en grinagtig folkemindedenstand; hvorimod der 70 år senere udkommer medicinske bøger, der [...] er en del af en vidensform, som er den samme som vores. I *Les mots et les choses* tager jeg derfor afsæt i den indlysende konstatering af en diskontinuitet og forsøger at spørge mig selv: Er den diskontinuitet virkelig en diskontinuitet? Eller snarere: Hvilken transformation har været nødvendig, for at man går fra en vidensstype til en anden? For mig er det slet ikke en måde at bekræfte diskontinuiteten i historien på. Det er tværtimod en måde at sætte diskontinuiteten på dagsordenen som et problem [...], der skal løses. Min fremgangsmåde står altså i direkte modsætning til en "diskontinuitets filosofi". [...] Hele bogens arbejde bestod i at tage afsæt fra den åbenbare diskontinuitet – som alle historikere er enige om – for [...] at forsøge at opløse den."⁵⁵⁵

I Foucaults historiske undersøgelse får diskontinuiteten status af et næsten alt for åbenlyst, men overfladisk fænomen, analysen kan tage afsæt i. Foucault fremhæver, hvordan der umiddelbart træder markante nybrud frem i vores videnshistorie; ligesom han søger at danne sig et overordnet billede af den form, viden har i de mellem-liggende tidsrum. Dette indebærer imidlertid ikke, at han hævder en grundlæggende usammenlignelighed imellem de forskellige perioder. Han sætter tværtimod den overfladiske diskontinuitet på dagsordenen som et problem for at søge at artikulere en mere grundlæggende kontinuitet i den tilsyneladende inkommensurabilitet. Den historiske undersøgelses egentlige genstand hos Foucault bliver transformationer, de små næsten umærkelige skred og forskydninger, der løbende finder sted, og som bevirker, at man efterhånden bevæger sig fra én overordnet sammenhæng til en anden, der forekommer radikalt forskellig. I stedet for en succession af inkommensurabiliteter søger Foucault som i sine øvrige værker at beskrive en regelmæssighed i en bestandig transformativitet. Vejen til en forståelse af den løbende forskydning går imidlertid gennem en karakteristisk af de forskellige perioder.

Renæssancen

I renæssancens viden fremstår tingene i verden, ifølge Foucault⁵⁵⁶, som størrelser, der spejler hinanden. Jorden spejler himlen, menneskets forstand spejler Guds visdom, og maleriet imiterer rummet. Men tingene henviser og gengiver hinanden på forskellig vis. Der er således tale om et netværk af ligheder mellem de forskellige elementer i verden, der bevirker, at tingene i verden står som tegn på hinanden på forskellig vis.

For at man kan blive klar over disse sammenhænge, må visse ligheder imidlertid træde frem og tale af sig selv. Det er nødvendigt, at noget er mere tegn end andet. Man kan for eksempel ane, at valnøddeekstrakt virker mod ondt i hovedet, fordi valnødden på overfladen ligner en hjerne. I en særlig tegnlære, eller *semiologi*, kan man beskæftige sig med sådanne særlig tydelige tegn for at vise, hvad der udmærker dem, og hvor man kan finde dem. Visse af de åbenlyse ligheder er imidlertid ikke tegn på egentlige sammenhænge. Den umiddelbare tegnlære må derfor også suppleres med en fortolkningslære, eller en hermeneutik, hvori man søger at afdække tegnenes dybere betydning. Igennem en sådan udlægning etableres en viden om naturen.

Afdækningen bliver imidlertid aldrig udtømmende. Viden får karakter af en genudlægning af naturens oprindelige bog, der har til opgave at knytte en forbindelse mellem ordene og tingene, men som får karakter af en endeløs kommentar, eftersom den aldrig realiserer den forening med den oprindelige tekst, som den stiller i udsigt. Derfor kan Foucault også udnævne "kommentaren" til tidens fremherskende vidensform.

I renæssancen erfarer man tingene i verden, således at de altid allerede har en sproglig karakter. Verden træder frem i en tingenes umiddelbare lignelsesfulde tekst, der påkalder sig en kommentaren, som kan dechiffrere en bagvedliggende hemmelighedsfuld tekst. Eftersom tingene i verden umiddelbart kommer til syne som betydningsfulde størrelser, fremstår sprog endnu ikke som en selvstændig afgrænset genstand. Det sproglige opleves som værende allestedsnærværende og diffust til stede i en tingenes anelsesfulde tale.⁵⁵⁷

Klassicismen

Fra første halvdel af 1600-tallet begynder en ibo-

ende problematik i renæssancens viden imidlertid at vinde en overgribende betydning. Man bliver i stigende grad opmærksom på, at det er problematisk at basere sin viden på ligheder, eftersom disse ofte fører til sammenblanding af det forskellige og dermed til forvekslinger og fejltagelser i stedet for viden. En sådan kritik dukker op hos Francis Bacon (1561-1626) og endnu stærkere hos Descartes (1596-1650). I stedet for de umiddelbare ligheder, der hersker mellem tingene, må en sikker viden tage afsæt i klare og tydelige repræsentationer, anfører man. Den må søge at klargøre disse repræsentationer i deres identitet og skarpe differens til hinanden og afdække den universelle orden, der er givet med disse repræsentationer. Dette gælder ikke alene for rationalismen, men også for den empirisme, der senere vender sig kritisk imod denne, samt for de endnu senere encyklopædister. Hermed begynder en særegen kategori af entiteter at skille sig ud, således at de samlet står over for den øvrige verden, repræsentationerne eller ideerne, i kraft af at netop de, i modsætning til de blotte ting, er tegn, der står for noget andet, nemlig verdens orden.

Viden bliver for klassicismen ikke til igennem fortolkning; den etableres igennem en klassifikation, der opdeler verden og dens umiddelbare ligheder i repræsentationens identitet og differens. Med dette afsæt bliver nye videnskaber til, hvori man søger at komme til klarhed over repræsentationerne i et bestemt udsnit af virkeligheden og ordne disse i en sammenhængende tavle. I naturhistorien afdækker og repræsenterer man således naturens orden, således som man kender det fra Carl von Linnés (1707-1778) klassifikations-systemer. Den orden, der gør sig gældende i udvekslingen af penge og værdier, søger man at afspejle i rigdomsanalysen. I den generelle grammatik afdækker man den almene orden, der træder frem i sproget, når man betragter det som en tale, der udtrykker ideer. Naturhistorien, rigdomsanalysen og den almene grammatik karakteriserer Foucault som "særegne diskursive formationer".⁵⁵⁸ De danner, hver især, sammenhængende forelagte mængder af udsagn, som man tilbage-skuende kan aflæse eller indlæse en systematik i. Tilsammen danner de særegne diskursive formationer et "episteme". Ved et episteme forstås

Foucault den fælles videnshorisont, der binder diskursive formationer sammen.⁵⁵⁹

I klassicismen tager man ikke længere afsæt i en med tingene givet umiddelbar betydning og tale, men i rækken af repræsentationer, der står over for verden og indfører en orden i den. Hermed ophører også sproglighed med at figurere som et generelt træk ved verden for i stedet at fremstå som en særlig form for repræsentation.⁵⁶⁰ Dette indebærer, at sproget bliver udsondret som et særligt område af virkeligheden med sin særegne status. Sproget, der forhen havde været en almindelig egenskab ved tingene, udsondres nu som en særlig entitet, der tillader at benævne repræsentationen. Det bliver således at forstå som et særligt middel for repræsentationen, der fordobler denne, idet den tillader at gengive og fastholde den. Sproget bliver selvstændigt som det særlige medium for repræsentationen, der har til opgave at repræsentere denne adækvat.⁵⁶¹ Idet ordene og tingene således adskilles, ender et rige af instrumentelle tegn, hvori man må søge verdens orden, med at stå over for de empiriske tegn og deres dunkle lignelser.⁵⁶²

Klassicismens opløsning og moderniteten

I årene efter 1770 bliver man imidlertid inden for de allerede eksisterende videnskaber, ifølge Foucault, i stigende grad opmærksom på, at der er elementer i deres undersøgelsesgenstande, som ikke udtømmende lader sig forstå som repræsentative størrelser. Denne erkendelse skærpes, indtil man mod 1825 ophører med at anskue viden som rerepræsentation af allerede repræsentative former. Hermed åbner der sig en række moderne videnskabsgrene, som er arvtagere til de klassiske videnskaber, samtidig med at de forskyder undersøgelsesfokus i forhold til disse.

Foucault viser, at forskerne Antoine-Laurent Jussieu (1748-1836), Felix Vicg d'Azyr (1748-1794) og Jean-Baptiste Lamarck (1744-1829) begynder at udarbejde teorien om, hvordan de naturlige levendes åbenbare karakteristika hænger nært sammen med deres indre hierarkiske organisation og den funktion, den enkelte del har i denne. Hos Georges Cuvier (1769-1832) drives erkendelsen langt videre, idet han helt ophæver de enkelte organers uafhængighed og anskuer deres former som et resultat af nogle få overordnede

funktioner, såsom åndedræt, fordøjelse, cirkulation og bevægelse, der udmærker de levende organismer. I sidste instans peger de nævnte funktioner imidlertid tilbage på en bagvedliggende dynamik, som gør sig gældende i alle levende væsener. Denne transcendentale og uudgrundelige væren, der kommer til udtryk overalt uden nogensinde at træde frem i ren form, er livet.

Med livet begynder en bestandig forskelskabende fælles logik at træde frem, som danner grundlag i enhver eksistens og bevirker, at væsener i naturen dannes og går under i indbyrdes udveksling. Denne nye ikke-repræsentative samlende dynamik og dens lovmæssigheder begynder man at studere i den nye form for videnskab om de levende væsener, nemlig biologien. Endnu senere kan Charles Darwin (1809-1882) i sin evolutionslære søge at kortlægge en livets egen iboende udviklingsdynamik.

Sideløbende hermed tegner der sig et oprud inden for rigdomsanalysen med Adam Smiths (1723-1790) *An Inquiry into the Nature and Courses of the Wealth of Nations (En undersøgelse af beskaffenheden af og årsagerne til nationernes velstand, 1776)*. Smith tager ganske vist afsæt i den tidligere rigdomsanalyses univers. Heri søger man at vise, hvordan goder udveksles og derigennem tilskrives en værdi, som afhænger af, hvad der er brug for, og hvad der er knaphed på. Man søger således at analysere, hvordan værdier fastlægges inden for et repræsentationsspil. Men Smith begynder at antyde, at der også kan være et andet mål for, hvilken værdi vi tilskriver noget, end det, at vi udveksler goder og vores repræsentation af denne udveksling. Han ser, at værdien kan være afhængig af det besvær, det ubehag og den tid, der går med at fremstille det: af den arbejdsproces, hvori menneskers liv slides op. Dermed åbner han for en arbejdsværditeori. En sådan arbejdsproces finder sted for og hinsides den udveksling, hvori man i øvrigt bestemmer godernes værdi, og den lader sig derfor ikke forstå som en repræsentativ størrelse.⁵⁶³

Mens denne arbejdsværditeori hos Smith stadig tjener som et supplement, der skal gøre det muligt at forstå repræsentationspillet bedre, bestemmes arbejds- og produktionsprocessen efterfølgende hos David Ricardo (1772-1823) som

oprindelse til enhver værdi. Produktionsprocessens skabelse hævdes her at være den uomgængelige forudsætning for, at der overhovedet opstår værdier, man kan udveksle. Værdien må således forstås som et produkt. Hermed distancerer David Ricardo sig i forlængelse af Adam Smith fra den traditionelle rigdomsanalyses cykliske univers, hvori man anskuer værdier som et resultat af, at menneskene løbende ønsker sig genstande, som de ikke er i besiddelse af, samtidig med at naturen tilbagevendende frembringer en vis overflod, som menneskene ikke umiddelbart forbruger, og som derfor kan komme til at repræsentere hinanden i en udveksling.

Med et menneske, der konstant må sætte sit liv på spil og slide sig op i bestræbelsen på at producere sit eget eksistensgrundlag, idet det sætter sig ud over en natur, der har karakter af en oprindelig mangel, som ville indebære en umiddelbar død, åbner der sig i stedet et uendeligt udviklingsperspektiv. I den nye videnskab, den politiske økonomi, hvis omrids tegner sig med Smith og Ricardo, kan man herefter bestræbe sig på at afdække logikken i den irreversibelt fremadgående produktionsproces, hvorigennem et begrænset og afhængigt væsen bestandig genskaber sin socialitets subsistensgrundlag, idet det bestræber sig på at bryde med sin endelighed og samtidig bekræfter den. En sådan produktivkræfternes altomkalfatrende dynamik beskriver allerede Ricardo med sine teser om den jernhårde lønningsslov, der videreføres af Marx (1818-1883) i hans analyser af kapitalens logik.

Endelig prøver Foucault at vise, hvordan der aftegner sig en parallel udvikling inden for den generelle grammatik. I første omgang kan man iagttage en vis forskydning, i og med at forskere som Gaston-Laurent Coeurdoux (1691-1779) og Sir William Jones (1746-1794) begynder at koncentrere interessen om sprogets fleksion, bojnings-elementerne, idet de fremhæver, at der er tale om formelle elementer, som vanskeligt kan siges i sig selv at repræsentere ideer. Hermed begynder man at fokusere på elementer i sproget, som er irreducible i forhold til repræsentativiteten. I forlængelse heraf bryder sprogforskere som August Wilhelm Schlegel (1767-1845), Jacob Grimm (1785-1863) og Franz Bopp (1791-1867) i sti-

gende grad med den generelle grammatiks bestemmelse af sproget som et medium, der har til opgave at repræsentere repræsentationen.

I stedet for at udarbejde en generel grammatik bestræber man sig i den fremdukkende filologi på at udarbejde de enkelte sprogs særegne interne systematik og udviklingslogik samt at gøre rede for disse interne relationer. I filologien tilkender man sproget en grundlæggende egenværen, der sætter sit præg på, hvad der kan siges. Sproget begynder dermed igen at fremstå som en gådefuld størrelse, hvis væren man må udforske.

I årene omkring 1800 begynder de nye former for væren, liv, produktion og sprog dermed at træde frem i de klassiske videnskaber: naturhistorien, rigdomsanalysen og den generelle grammatik. Disse former for væren fremstår som irreducible til klassicismens repræsentationsunivers og peger på en underliggende dybde, som dette ikke kan rumme. I de fremdukkende moderne videnskaber biologi, økonomi og filologi undersøger man disse dunkle transcendentaler, der konstant ytrer sig, men uden at afsløre sig fuldstændigt. Disse begrænsede størrelser ytrer sig i en fremadskridende historisk dynamik, hvis logik kan studeres.

Den menneskelige dobbeltgænger og humanvidenskaberne

Når de nye videnskaber studerer livets, produktions og sprogets dunkle lovmæssigheder, tildeler de imidlertid samtidig mennesket en bestemt plads. I biologien kan man undersøge mennesket som et særligt levende væsen, der bestemmes af sin natur. I økonomien klarlægges det, hvordan det menneskelige samfund regeres af produktionens dynamik. Tilsvarende viser filologien, hvordan mennesket er underlagt sprogets kollektive vilje eller "ånd".

Når liv, produktion og sprog bryder med den omfattende repræsentativitet, efterlader dette imidlertid et hul i vores viden. Så længe man i den klassiske tidsalder forudsætter, at der altid allerede har fundet en repræsentation sted, er der givet et svar på spørgsmålet, hvordan viden er mulig. Biologien, økonomien og filologien bryder med repræsentationens primat; men de evner ikke i sig

selv at erstatte klassicismens begrundelse af viden med en anden. Liv, produktion og sprog markerer sig umiddelbart som dunkle størrelser, der unddrager sig viden. De nævnte videnskaber evner således ikke at give svar på, hvad der er mulighedsbetingelserne for deres egen viden.

Mennesket: Stedet hvor alt repræsenteres

I moderniteten gives der alligevel et svar på det nævnte spørgsmål, eftersom bruddet med den klassiske tidsalders repræsentationsunivers ikke er totalt. En rest af klassicismens repræsentativitet forbliver i moderniteten, men nu som en begrænset og afhængig størrelse indlejret i andre sammenhænge. Der er stadig et sted, hvor liv, produktion og sprog åbner sig og repræsenteres, og denne repræsentation er forudsætningen for, at vi kan opnå viden om disse størrelser. Dette sted er mennesket. Mennesket får i moderniteten en central placering som det særlige væsen, der er i stand til at danne repræsentationer af omverdenen. Derved opnår det en overordentlig central rolle som videns privilegerede sted.

I en vis forstand optræder mennesket allerede som repræsentationens sted i den klassiske tidsalder. Her optræder det imidlertid som en skjult og utematiseret betragter, for så vidt som det indgår som en del af det uendelige repræsentationsunivers. Dette indebærer, at mennesket aldrig får en særskilt og samlet eksistens, samt at menneskets betragtningsfunktion aldrig bliver en problematisk funktion. Muligheden for, at mennesket kan iagttage verden, er givet i kraft af, at repræsentationen allerede har fundet sted.

I klassicismens videnskaber kan man ganske vist opnå viden om mennesket, men altid under en bestemt ekstern synsvinkel. Man kan beskæftige sig med mennesket som et levvæsen, som et værdisættende og som et sprogbrugende væsen, men aldrig med mennesket som menneske. Først efter repræsentationssammenhængens opløsning kan mennesket blive synligt som den specifikke størrelse, hvori verden repræsenteres, og som evner at repræsentere denne evne til repræsentation og således blive nærværende for sig selv. Og i og med at mennesket bliver synligt som en specifik størrelse, kan det også gores til genstand for en specifik viden. Foucault påpeger således, at mennesket ikke

bliver synligt for vores viden og vores videnskab som en isoleret genstand, som et særligt område, der kan studeres for sig, for moderniteten.

Fra begyndelsen af moderniteten begynder der dermed, ifølge Foucault, at tegne sig en formation, hvori det humane får den tidligere anførte tvetydige status. Det endelige menneske træder frem som en bestemt begrænset genstand for viden, en empirisk størrelse, der kan undersøges videnskabeligt. Men samtidig hermed træder dette endelige væsen også frem som den størrelse, der i den generelle repræsentations fravær bliver fundament for viden i al almindelighed og får til opgave at erkende verdens orden. Mennesket bliver både objekt og subjekt for en viden.

At man i moderniteten beskæftiger sig med et menneske, der både optræder som en empirisk størrelse blandt andre og som et fundament for al viden, bevirker imidlertid, at den humanvidenskabelige diskurs også bliver tvetydig. Når humanvidenskaberne studerer mennesket, tager de udgangspunkt i mennesket som det sted, hvor verden repræsenteres, får form eller samles; men samtidig viser de, hvordan dette udgangspunkt fortaber sig i forskellige positiviteter, der imidlertid kun er givet, i og med at de samles i det endelige menneskelige væsen selv. Humanvidenskabene bliver derfor også en diskurs, der bestandig tager sig selv op til revision. Den når aldrig en stabil og eksakt tilstand, men forbliver på et underepistemisk stade.

Sprogets genkomst og "modernismen"

Med det beskrevne strukturelle opbrud inden for humanvidenskaberne begynder sproget at indtage den rolle, som mennesket besidder i moderniteten. Således må Foucault stille spørgsmålet, hvad der i grunden er på færde, i og med at sproget, der unddrager sig den almene repræsentativitet, efterhånden går ind og overtager det humane eller menneskets tidligere rolle.⁵⁶⁴

Der aftegner sig tilsyneladende to forskellige svar på spørgsmålet. Det kan være, at et nyt fundament for vores viden og en ny vidensform er på vej med sproget. Strukturalismen og store dele af

den sproglige vending synes at pege i denne retning. Men Foucault skitserer også en anden mulighed, hvori paralleliteten mellem sprogets uafklarede status og det menneskes instabilitet betones. I denne sidste betragtningsmåde fremtræder sprogets indtræden på scenen som den foreløbig seneste udlober af en opløsning af den klassiske vidensform, der forhen gav sproget et tilhørsforhold inden for et uendeligt repræsentativt hele og bestemt sproget som et repræsentativt medium. Svækkelsen af denne vidensform lader mennesket træde frem, men som en størrelse, der besidder en på én gang central og perifer status. I forlængelse heraf kan sproget træde frem i en uafklarethed. Hvis det sidste er tilfældet, må man sige, at den klassiske tidsalders vidensfelt lukkes, uden at der åbnes et nyt. Der er tale om en skumring, uden at en ny verden dæmmer.

Sproget begynder i så fald at fremstå i sig selv, fordi det bagvedliggende grundlag opløses, som det forhen har skullet henviser til, indtil det tidligere medium, der skulle fremtræde så gennemsigtigt som muligt, begynder at træde frem som en uoverskuelig verden, mennesket og tingene befinder sig i. Hermed begynder sproget imidlertid ikke at erstatte klassicismens grundlag, da det slet ikke træder frem som et nyt fundament. Ifølge den udlægning begynder den tidligere formidler for en nøjere betragtning aktuelt slet ikke at figurere som et samlet bagvedliggende subjekt, men træder, samtidig med at det fremstår som overgribende, frem i fragmenteret form.⁵⁶⁵

Hvis man anskuer den sproglige vending således, forekommer den at indebære en endnu mere radikal forandring i forhold til den tidligere historie end den, som første udlægning skitserer. I så fald melder der sig nemlig et brud med selve forestillingen om, at der gives et samlende grundlag. Med sprogets komme aftegner der sig et univers, hvor alt, der træder frem, umiddelbart synes at have sproglig karakter, ganske som det var tilfældet i renæssancen, ligesom der tilsyneladende træder et uoverskueligt net af relationer imellem de enkelte elementer frem. I modsætning til renæssancen forudsættes imidlertid ikke mere tillidsfuldt, at dette net i sidste instans danner og hviler på en bagvedliggende sammenhæng. I stedet viser der sig en uoverskuelig mængde af forskelle.

Den litterære modernisme

Den anførte udlægning af den aktuelle forskydning tager ikke alene afsæt i det strukturelle opbrud inden for humanvidenskaberne og den generelle sproglige vending inden for filosofien og videnskaben. I stedet synes Foucault at forholde sig til dem, idet han anskuer dem i sammenhæng med en anden parallel udvikling.

Sprogets fremtidige væremåde, som den sidste tolkning udkaster den, synes nemlig at være nært beslægtet med måden, hvorpå sprogets væren træder frem i den litterære modernisme, der aftegner sig fra romantikken til Foucaults tid. Her har man nemlig i stigende grad løsgjort sproget fra dets repræsentationsfunktion, idet man har fokuseret på de sproglige tegn qua tegn, der som sådan modsætter sig, at sproget bestemmes som et rent formidlingsmedium. Hermed begynder den litterære modernisme at distancere sig fra den tidligere litteraturs klassiske og afrundede værker, hvori verden repræsenteres som en helhed. Sproget træder i stedet frem som en gådefuld fragmenteret mangfoldighed, hvori verden transformeres.

Dette forhold blev særligt accentueret i de afarter af den litterære modernisme, der var i vælten i Frankrig på det tidspunkt, hvor *Les mots et les choses* udkom. I tiåret op til udgivelsen af Foucaults bog havde fænomenet "den nye franske roman" (*le nouveau roman*) gjort sig stærkt gældende i den franske offentlighed. Og i årene umiddelbart op til udgivelsen var et litteratur- og skrifteoretisk forskningsmiljø omkring tidsskriftet *Tel quel*, som Foucault sammen med blandt andre Philippe Sollers (f. 1936), Roland Barthes (1915-1980), Jacques Derrida (f. 1930) og Julia Kristeva (f. 1941) i en periode var tilknyttet, i færd med at opstå.

Ud over at beskæftige sig med det strukturelle opbrud inden for human- og samfundsvidenskaberne og den generelle sproglige vending er *Les mots et les choses* således også optaget af den litterære modernisme og modernismen i det hele taget. I bogen insisterer Foucault på at betragte alle disse samtidige fænomener i sammenhæng og gøre rede for den historiske kontekst, som de bliver til i. Ved således at udarbejde den bredere kontekst søger Foucault at indtage en afstand til de samtidige fænomener i den form, som de umiddelbart præsenterer sig i, således at det bliver muligt at be-

tragte dem i egentlig forstand. Igennem den langstrakte historiske og idéhistoriske undersøgelse bestræber han sig på at problematisere og distancere sig fra deres umiddelbare fremtrædelsesform, idet han indsætter dem i en bestemt ny kontekst og dermed åbner ikke vilkårlige, men bestemte nye sammenhænge. Han iværksætter en lobende forskydning fra det samtidige, tilsyneladende selvfolgelige, som peger i bestemte retninger.

Foucaults historiske samtidsdiagnose

Bestræbelsen i *Les mots et les choses* er karakteristisk for Foucaults tænkning. Han søger ikke at indtage og forsvare bestemte almengyldige og holdbare standpunkter. I stedet for tager han afsæt i markante samtidige begivenheder, der fremstår som så signifikante, at de markerer, at en afgørende forandring er i færd med at finde sted. Det gør han for at ekspliciterer, hvad de i grunden indebærer.

Hensigten med dette arbejde er, som Foucault udtrykker det i en kommentar til *Les mots et les choses* året efter udgivelsen, at "stille en samtidsdiagnose: at berette om, hvad vi er i dag, og om, hvad det, som vi i dag siger, betyder. Dette udgravningsarbejde [...] har siden Friedrich Nietzsche (1844-1900) udmærket den samtidige tænkning; og i den henseende kan jeg kalde mig filosof."⁵⁶⁶

Idet han tager afsæt i centrale samtidige begivenheder, der sætter en ny dagsorden, bestræber Foucault sig på at tage temperaturen på sin samtid og blive i stand til at se, ikke så meget hvor vi står, og hvem vi er, men hvor vi er i færd med at bevæge os hen. I sin samtidsdiagnose søger Foucault at afgøre, hvilke afgørende forskydninger der allerede er i færd med at hænde. Foucaults forfatter-skab er en accentueret begivenhedstænkning, der tager afsæt i samtidige begivenheder for også på et overordnet plan at anskue samtiden som en hændelse.

Tilbagekuende kan Foucault ved slutningen af sit forfatterskab konstatere, at det langt fra var første gang, at man reflekterede over sin egen nutid i den filosofiske tænkning. Så tidligt som i Platons (427-347 f.Kr.) *Statsmanden* og igen i René Descartes' *Discours de la methode* (*Om meto-*

den, 1637) kan han finde forsøg på at bestemme og forholde sig til en samtidig udvikling.⁵⁶⁷ Der er således tale om et tilbagevendende træk ved den filosofiske tradition. I den klassiske filosofi gjorde man imidlertid den nærværende tid til genstand for en undersøgelse, idet man betragtede den som en autoritet, man måtte underkaste en vurdering for at anerkende eller forkaste den; hvorved man i udgangspunktet anskuede sig selv som stående uden for tiden.

Foucaults oplysning

Fra og med Immanuel Kants (1724-1804) lejlighedsskrifter, specielt *Was ist Aufklärung* (*Hvad er oplysning*, 1784), kan Foucault imidlertid af-dække et holdningsskift, som han ser sin egen filosofi i forlængelse af. Fra det tidspunkt begynder man nemlig at anskue "spørgsmålet om nutiden" "som en filosofisk begivenhed, som den filosof, der taler derom, selv tilhører".⁵⁶⁸ I Kants undersøgelse af, hvad oplysningen er, opfatter den filosof, der skriver, for første gang sin egen filosofi, netop qua filosofi, som indskrevet i og bidrager til en aktualitet, der har karakter af en begivenhed, som er i færd med at finde sted, men som den skrivende ikke kender til bunds; derfor må han undersøge den for at komme til klarhed over sin egen filosofis afsæt, karakter og eksistensberettigelse. Oplysningen udmærker sig for Foucault ved at være den første kulturelle bevægelse, hvori man har søgt at komme til klarhed over og benævne sin egen specificitet, idet man anskuede den som skelsættende eller som en bestemt epoke. Og hermed åbner man samtidig for, hvad der, ifølge Foucault, siden har været et særkende ved en betydelig del af den moderne tids filosofi. For den filosofi, der har betragtet sig selv som det modernes diskurs og som diskurs om det moderne, er tænkningen i høj grad blevet ensbetydende med en udspørgen og en problematisering af en aktualitet, som den selv betragter sig som en del af.

I denne forstand kan Foucault opfatte sin egen filosofi som en tænkning, der lægger sig i direkte forlængelse af en tradition, som indledes med oplysningen, og som er blevet stadig mere markant siden denne. Han bekender sig dermed ikke til resterne af et bestemt (ufuldendt) normativt projekt. I stedet søger han at genoptage og videreføre

oplysningens opdagelse af, at den tanke, som søger at tænke det universelt forpligtende, selv har en grundlæggende historisk væremåde (en historicitet), som den må tage højde for ved at søge at bestemme en "nutidens ontologi eller en ontologi over os selv".⁵⁶⁹ Dermed kan Foucault indskrive sin egen tænkning i en alternativ genoplysningens og refleksionens tradition, der strækker sig fra "Kant og Hegel til Frankfurterskolen via Nietzsche og Max Weber."⁵⁷⁰

Når man iværksætter en sådan filosofisk aktivitet, ender man for Foucault at se ikke med at bekende sig til den nye overordnede tendens, som man kan afdække, mens den er i færd med at tegne sig. Man åbner i stedet for en kritisk distancerende bevægelse, der heller ikke gør holdt ved den overordnede horisont, som man umiddelbart synes at dele med det analyserede fænomen, idet man udarbejder den, således at dennes selvfolgelighed ligeledes anfægtes. Foucault stiller sin samtidsdiagnose for at kunne være usamtidig med samtiden i radikal forstand: ikke kun for at kunne distancere sig fra nutiden som den nære fortid, der er ved at forsvinde, men også fra nutiden i betydningen den nære fremtid, som allerede er begyndt at gøre sig gældende. Med sit forfatterskab iværksætter han en lobende og endelos forskydning.

På denne måde søger han at undgå ureflektet overtagelse af de gamle overleverede selvfolgeligheder, men også de nye dagsordener, der er i færd med at blive stillet som uomgængelige. Han søger at distancere sig fra at skulle forholde sig til og lose de allerede selvfolgeligt givne problemer og spørgsmål, som allerede indeholder deres besvarelse i sig, for i stedet at åbne for andre utematiserede bagvedliggende problemer og spørgsmål, der bevirker, at de selvfolgelige problemer stiller sig. Således søger han at skabe mulighed for, at man bliver i stand til at forandre de selvfolgelige problemer ved at forholde sig reflekteret til dem.

Filosofi som refleksion over det selvfolgelige

Hermed reaktualiserer Foucault implicit en klassisk bestemmelse af filosofi som en radikal spørgen til og refleksion over det, der forekommer selvfolgeligt. Hos Foucault betragtes denne spørgen og refleksion imidlertid som et konkret og

begrænset moment. Han stiller altid sine spørgsmål med afsæt i en bestemt kontekst, der virker bestemmende ind på disse; og han ser sin reflekterende spørgen som en begrænset aktivitet, der fører til foreløbige resultater og åbner for en ny kontekst. Foucault synes at mene, at i en sådan praktisk kontekst frembyder relativismen ikke det grundlæggende problem, eftersom negationen af det tidligere er bestemt, og ureflektede standpunkter konstant gør sig gældende på ny. Udfordringen synes snarere at bestå i den utematiserede dogmatik, man bestandig synes at forfalde til, i og med at man altid allerede indgår i konkrete sammenhænge.

Igennem sin tænkning søger Foucault at forholde sig til denne problematik. Derfor kan man heller ikke betragte hans tænkning som en teori, der søger at hæve sig op over en gældende praksis og sætte denne på begreb, idet den slår fast, hvorledes det har forholdt sig tidligere, eller hvordan det står til i dag. Foucault tildeler dermed teori og teoretisk filosofi status af *praktisk omtanke*. Han hævder ikke en teori om beskaffenheden af en praksis, men en teori, der anskuer teori som praksis, og som selv fremstår som en praksis. Den filosofiske teoretisering og dens refleksion anskues som en aktivitet, der lobende vokser ud af den igangværende sociale praksis, idet den potenserer og ekspliciterer den tendens til selvproblematisering, som denne allerede rummer i sig. Samtidig har denne aktivitet imidlertid kun karakter af et begrænset indspil i den allerede problematiske og refleksive praksis, som den udspringer af, der kan vride denne af sine hængsler og forandre den til noget specifikt andet. Igennem sin spørgen til samtidens overgribende selvfolgeligheder søger Foucault at iværksætte en i princippet endelos, men konkret forskydning af det umiddelbart forpligtende. Derved kan den filosofiske refleksion virke ind på en historisk proces.

Foucault betragter således sin egen tænkning som et indspil i en historie, der må forholde sig til det forhold, at tænkningens væremåde er historisk. Til den udfordring, at alt i udgangspunktet er historisk, samtidig med at der hele tiden gør sig en række aktuelle historiske selvfolgeligheder gældende, som man har vanskeligt ved at distancere sig fra, forholder Foucault sig ved at iværksætte en

omfattende historisk refleksion og refleksion over historien. Hans replik til opdagelsen af, at der intet er bag historien og dens selvfolgeligheder, synes således at være: mere historie! Ved at udfolde et historisk perspektiv anskueliggør han konkret, at det selvfolgelige ikke er nogen nødvendighed, eftersom det kunne være (gæet) anderledes.

Kontinuiteten i Foucaults forfatterskab

At filosofien hos Foucault får karakter af en begrænset og konkret samfundsdiagnose, som iværksætter en bestemt negation af det foreliggende og peger på andre specifikke muligheder, idet den samtidig udarbejder en historie, der har karakter af en lobende refleksiv forskydning, fremgår umiddelbart af en central passage fra den bog, han udgav efter *Les mots et les choses*. I *L'archéologie du savoir (Vidensarkæologien)*, der udkom i 1969, understreger Foucault nemlig: "Diagnostikken [...] konstaterer ikke vores identitet igennem et spil af forskelle. Den slår fast, at vi er forskellighed [que nous sommes difference], at vores fornuft er diskursernes forskellighed, at vores historie er tidernes forskellighed [...]: at forskellen ikke er en glemt og genopdaget oprindelse, men den spredthed, som vi er, og som vi bevirker."⁵⁷¹

Opfattelsen kommer imidlertid også til udtryk i den rolle, som værket *L'archéologie du savoir* tildeles i Foucaults forfatterskab. Heri gennemfører han nemlig en bagudrettet refleksion over sin tidligere analyse af videns- og diskursformer for nøjere at udarbejde den analytiske metode, den konception af historisk udvikling og det diskursbegreb, han hidtil har opereret med. Formålet er imidlertid ikke at udstanse en bestemt metodologi, man fremover kan rette sig efter. Foucault søger netop at formulere, hvad han hidtil har gjort, og hvordan han er gået frem, for at holde en forelobig status, der gør det muligt at finde nye ansatser og undgå blot at gentage de samme automatismer. I den henseende har hans artikulering af sin egen hidtidige vej den samme status som en moderne digters poetik; også *L'archéologie du savoir* indgår i en lobende refleksion, hvori Foucault konstant reflekterer over, revurderer og videreudvikler det tidligere skrevne.

Kritik af Foucault-receptionen

En sådan konstatering lader sig vanskeligt passe ind i størsteparten af den gængse sekundærlitteratur om Foucaults forfatterskab. Ligesom man i receptionen af *Les mots et les choses* fejlagtigt har påstået, at Foucault opererede med en række inkommensurable historiske perioder, har man i receptionen af Foucaults samlede værk ment at kunne afdække en række skarpt afgrænsede perioder i hans forfatterskab. Man har således hævdet eksistensen af en tidlig romantisk periode i årene omkring 1960, hvori Foucault skulle bestræbe sig på at indsætte en fortrængt ufornuft i dens rettigheder (jf. side 237). Denne skulle afløses af en diskursteoritisk fase strækkende sig fra 1963 til 1971. Umiddelbart herefter skulle Foucaults opdagelse af utilstrækkeligheden i den diskursteoritiske tilgang åbne en mere bred magtteoretisk og socialanalytisk fase af forfatterskabet, der varer til omkring 1978-1979. Endelig skulle Foucault i en sidste subjektteoretisk periode af forfatterskabet strækkende sig fra 1979 til 1984 råde bod på subjektets fravær i det tidligere forfatterskab gennem en beskæftigelse med udviklingen i vore selvpraktikker.

Foucaults forskydning

Som antydnet viser en nøjere betragtning af Foucaults forfatterskab imidlertid, at der ikke er tale om brud og revolution, men derimod om en lobende selvrefleksion og selvrevision. Dette indebærer, at han, i og med at han føjer nyt til, ikke forlader eller forkaster det tidligere sagte. Han vender konstant tilbage til det tidligere udgivne for at genoptage og genoverveje det, således at han bliver i stand til at aflokke det nye aspekter. Foucaults forfatterskab fremstår som en vedvarende tanke-mæssig videreudvikling og en vedvarende selvovervejelse, i hvilken han føjer nyt til det tidligere og gensammenstykker det, så accenten forskydes, og hidtil relativt uudfoldede aspekter lobende udfoldes og fremstilles mere eksplicit. Der er tale om en lobende artikulering og differentiering.

Analysen af det diskursive træder således i centrum af forfatterskabet, så længe han primært beskæftiger sig med videnskabelige og litterære udsagn. Senere indgår analysen af udsagn i en mere bred socialvidenskabelig analyse uden dog dermed

at forsvinde. Analyser af magtudøvelse er tydeligt til stede allerede fra begyndelsen af forfatterskabet, men magtproblemet udfoldes først senere som en egentlig magtproblematik fra begyndelsen af 1970'erne. Denne magtproblematik forskydes derefter løbende i resten af forfatterskabet afhængigt af analyseobjektet. Også problemerne omkring subjektivitet er allerede til stede ved begyndelsen af forfatterskabet, selv om de først udfoldes som en selvstændig tematik hen mod slutningen.

Galskabens historie

Ligesom han gør det i *Les mots et les choses*, tager Foucault i sine øvrige bøger sædvanligvis afsæt i samtidige problematiske brændpunkter, hvor en afgørende forandring synes at tegne sig, for at underkaste dem en historisk undersøgelse, der udarbejder de selvfolgeligheder, de gør gældende, således at det bliver muligt at distancere sig fra dem i deres umiddelbare form. Allerede fire år for Foucault slog igennem i den franske offentlighed, havde han udgivet sin første større undersøgelse af et samtidigt fænomens langstrakte og komplekse forhistorie. I sin disputats *Folie et déraison. Histoire de la folie à l'âge classique (Galskab og afsind. Galskabens historie i den klassiske tidsalder)*, som han forsvarede på Sorbonne i 1961, undersøger Foucault tilblivelsen af den moderne erfaring af galskaben som sindssygdom, således som det bl.a. gøres i psykiatrien og på sindssygehospitalerne. Værket kan anskues som en bearbejdning af Foucaults egne erfaringer, eftersom Foucault året efter sin afgang fra École Normale Supérieure i 1951 med en magistergrad i filosofi havde taget en bachelorgrad i psykologi og under og efter sine studier havde arbejdet som psykolog i den psykiatriske hospitalssektor; undersøgelsen var nærliggende at foretage på et tidspunkt, hvor en bevægelse for at liberalisere behandlingen af de sindssyge allerede så småt begyndte at gøre sig gældende inden for psykiatrien.

Hos Foucault ender en sådan redegørelse imidlertid med at indskrive sig i en bredere kontekst og have langt videre implikationer. Han gør i *Histoire de la folie* rede for forandringerne i de vestlige samfunds behandling og beskrivelse af galska-

ben fra begyndelsen af nyere tid til første halvdel af 1800-tallet. Mens man i renæssancen forviste de gale fra den umiddelbare socialitet, således at de ulokaliserbare kunne hjemsoge det kendte og berette om en anden verden, internerede og lokaliserede man fra midten af 1600-tallet de ufornuftige i store anstalter, samtidig med at galskaben, for eksempel hos Descartes, fik status af den absolutte modsætning, man måtte lægge bag sig, hvis man skulle være et ræsonabelt væsen. Fra begyndelsen af 1800-tallet kunne man imidlertid begynde at sætte de gale fri og lade dem komme til udfoldelse inden for internatets rammer, netop i kraft af at man anskuede galskaben som en sindssygdom eller fremmedgørelse. Galskaben var blevet en logik, som styrede og plagede de gale, men som ikke længere dannede nogen grundlæggende udfordring for fornuften, eftersom det først var igennem fornuftens distance, at det bliver muligt at afdække en sådan logik.

Som det indirekte fremgår af første del af den oprindelige titel, søger værket *Folie et déraison* imidlertid i lige så høj grad at karakterisere den vestlige socialitets rationalitet ved at udforske dens forhold til sin modsætning til det andet, der adskiller sig fra fornuften. I *Histoire de la folie* viser Foucault, hvorledes dette forhold langsomt transformerades i lobet af nyere tid. Fra en fornuft, der fordrev sin modsætning, således at fornuft og galskab gensidigt udfordrede hinanden, bevæger man sig mod en rationalitet, der kan optræde langt mere tolerant over for sin modsætning, eftersom denne er ophørt med at figurere som en radikal udfordring. Foucault beskriver fremkomsten af en omfattende og alt-inkluderende moderne dialektisk og human fornuft, der er i stand til at fortabe sig i alt det, der umiddelbart synes den fremmed, for at genfinde og bekræfte sig selv i det desto mere afklaret og omfattende.

En omflakkende filosof

I årene, hvor han affattede sin disputats samt *Les mots et les choses* og *L'archéologie du savoir*, havde Foucault levet et omflakkende liv, hvor han havde arbejdet rundt omkring i Europa og Nordafrika i ganske forskellige stillingstyper. Han havde været

ansat som fransk lektor ved universitetet i Uppsala, som kulturattaché ved det franske institut i Warszawa og i Hamburg, som lærer primært i psykologi ved universitetet i Clermont-Ferrand, som universitetslærer i filosofi i Tunis og som leder af filosofifadningen ved det nyoprettede universitet i Vincennes. Fra slutningen af 1970 fik Foucault imidlertid en blivende institutionel tilknytning, da han blev udnævnt til professor i "tanke-systemernes historie" ved Collège de France i Paris. Den centrale tiltrædelsesforelæsning udkom året efter under titlen *L'ordre du discours (Talens forfatning)*. Efter ansættelsen ved Frankrigs mest prestigefyldte uddannelsesinstitution afholdt han her forelæsninger, der, sådan som traditionen ville det, skulle formidle den forskning, han var i gang med. I disse forelæsninger, der blev så store offentlige begivenheder, at man som regel måtte ankomme en time for seancens begyndelse, hvis man skulle finde plads blandt de 500 tilhørere i det overbefolkede auditorium og undgå at blive henvist til de tilstødende lokaler, kommer den lobende filosofiske videreudvikling i den sidste del af Foucaults forfatterskab til udtryk.

En militant aktivist på Collège de France

At Michel Foucault blev professor på Collège de France indebar ikke, at hans liv og værker tog en professoral vending, snarere tværtimod. Indtil han blev leder af det eksperimentaluniversitet, der blev oprettet i Vincennes kort efter de store studenteruroligheder i maj 1968, havde han levet et relativt tilbageslægt akademisk liv; men nu kom han i de politiske konflikters brændpunkt. I Vincennes levede ånden fra 1968 videre i form af en militant venstreflojsaktivisme, der bl.a. udmontede sig i en markant kritik af universitetsinstitutionen og dens faglighed fra såvel studenter- som lærerside samt i tilbagevendende besættelser af universitetet, der efterfølgende blev ryddet af ordensmagten. Dette bevirkede, at universitetet i de første mange år af sin eksistens konstant var truet med lukning fra officielt hold, og forte til, at undervisningsministeren i 1970 besluttede at ophæve anerkendelsen af, at filosofistudiet i Vincennes kunne kvalificere til gymnasielærer.

Foucault identificerede sig ikke generelt med 68-bevægelsen. Han har senere givet udtryk for, at han var "træt af at være omgivet af halvgale".⁵⁷² Alligevel prægede oplevelserne i Vincennes ham afgørende. Samtidig med at oprøret og svarene fra øvrighedens side demonstrerede effekten af praktiske aktioner, accentuerede de en skepsis over for ordensmagten, der allerede var blevet aktiveret, da han i april 1968 havde understøttet et studenteroprør mod militærdiktaturet i Tunis.

Filosofiens traditionelle rolle

Kontroverserne henledte også Foucaults opmærksomhed på, at faget filosofi og filosofiens traditionelle rolle efterhånden var under beskyndning fra mange sider.⁵⁷³ I Frankrig havde filosofi hidtil haft en central, men også prekær rolle som det fag og den undervisning, der skulle krone og fuldende de videregående uddannelser, idet den skabte rum for, at et mindretal frit og kritisk kunne reflektere over og bedømme al den øvrige viden, idet de repræsenterede en kritisk almenhed. For Foucault at se vidnede filosofiens krise imidlertid ligeledes om, at den overleverede forestilling om den almene intellektuelle, der havde fundet sin prototypiske form med Voltaire (François-Marie Arouet 1694-1778) og var kommet fuldt til udfoldelse i den skønlitterære forfatter Emile Zolas (1840-1902) kritik af justitsmordet på Dreyfus i 1890'erne, var gerådet i krise. Anfægtet var forestillingen om en forfatter, der var forpligtet til at fungere som samfundets vågne og kritiske bevidsthed – eller som dets almene samvittighed – i kraft af at han, fra en umiddelbart marginal og losgjort position i udkanten af dette, var i stand til at vende sig imod arrogance, magtbrynde og uretfærdighed for eksemplarisk at formulere det, som var sandt og almengyldigt.

Den engagerede filosofi

På trods af at Foucault "i flere henseender begræd" den beskrevne forestillings forsvinden, forekom det ham nødvendigt at rekoncipere filosofiens og den intellektuelles rolle, hvis disse fortsat skulle kunne overleve og fremstå som troværdige.⁵⁷⁴ Og han så allerede visse muligheder herfor aftegne sig. Angrebene på filosofien samt i videre forstand universitetets krise betragtede han nemlig ikke

som et udtryk for, at dets undervisning og forskning havde mistet betydning, men tværtimod som et tegn på, at dets position var blevet styrket og mangfoldiggjort. Omstridtheden vidnede om, at universitetet var rykket ind som et privilegeret felt, hvor viden blev til og udveksledes i et samfund, hvori forskellige former for videnskabelig ekspertviden spillede en stadig mere overgribende rolle. I et samfund, hvis magtudøvelse og funktionen i stigende grad baseredes på produktion og udveksling af videnskabelig sandhed, måtte universitetet få status af et omstridt referencepunkt.

Med et sådant samfund viste der sig imidlertid, ifølge Foucault, allerede en mulighed for, at den intellektuelle kunne spille en rolle, ikke som talefører for universelle værdier, men netop i kraft af at han indtog en specifik position af særegen betydning for det forpligtende videnskabelige sandhedsregime. Som en særlig kompetent person indgik for eksempel forskeren, lægen, administratoren eller socialarbejderen i bestemte sammenhænge og konfronteredes dermed også ud fra sit særlige udgangspunkt med specifikke uløste problemer og konflikter. Og som ekspert var han om nødvendigt i stand til at fremføre dem troværdigt som problemer inden for samfundets forpligtende videnshorisont og fastholde dem som problemer for denne. Foucault mente således at kunne iagttage, hvorledes den alment intellektuelle var ved at blive afløst af en specifik intellektuel, der med afsæt i sin særegne placering gjorde lokale reelle hverdagsproblemer og -konflikter gældende som problematikker for offentligheden.⁵⁷⁵

Sideløbende med at han afholdt sine akademiske forelæsninger på Collège de France, trådte Foucault igennem en række praktiske aktioner og teoretiske analyser frem i offentligheden med sit eget bud på den specifikke intellektuelle. Og den akademiske prestige og den position, han havde opnået igennem sine hidtidige udgivelser og sin ansættelse på Collège de France, bevirkede, at han kunne opnå en stor gennemslagskraft. Frem stod med tiden et ikon af den engagerede filosof, der intervererede i det offentlige liv på flest mulige planer gennem aktion, refleksion og diskussion. Foucault opnåede i løbet af 1970'erne endnu større berømmelse end tidligere som sindbilledet på den engagerede og militante specifikke intellektuelle.

Foucault tog afsæt i de områder, hvor han i kraft af sit videnskabelige arbejde eller sin samfundsmæssige placering erfarede uacceptable konkrete, lokale forhold. Disse søgte han igennem spektakulære praktiske og politiske aktioner at sætte på dagsordenen som offentlige problemer. Og samtidig hermed søgte han igennem sine teoretiske analyser at godtgøre, hvorledes der igennem disse konkrete problemer kom problematikker af stor relevans til syne.⁵⁷⁶ Det var problematikker, der havde en så generel og indgroet karakter, at der ikke gaves nogen hurtig og entydig politisk og teoretisk løsning på dem, og det var derfor nødvendigt at fastholde dem som komplekse problematikker, der påkaldte et langvarigt socialt og teoretisk arbejde, hvis de skulle forskydes. For Foucault åbnede studenteroprøret for en ny nær relation mellem teori og praksis, eller imellem akademisk og ikke-akademisk praksis, som brød med den traditionelle ideologiske forbindelse, der ofte blev bevægelsens resultat.

I forlængelse heraf anlagde Foucault et andet analyseniveau i sine kommende bøger. Så længe han i *Les mots et les choses* og *L'archéologie du savoir* havde bestræbt sig på at belyse en forskydning inden for den aktuelle videnskab og en aktuel forskydning af tankeformerne, havde han i sin historiske analyse også afdækket sammenhænge, der gjorde sig gældende på et teoretisk og akademisk niveau. Han havde primært udarbejdet en systematik, der kom til syne i den meningsfulde og velordnede tale og skrift eller i diskursen. Fra nu af begyndte han, som han havde gjort i bøgerne, han udgav, for han blev klassificeret som strukturalismens bannerfører, at tage afsæt i samtidige problemer, som ytrede sig på såvel et praktisk som teoretisk niveau. I sine historiske samtidsdiagnoser vendte han derfor også tilbage til et tværgående analyseniveau, der mindede om det, han allerede havde anlagt i *Histoire de la folie à l'âge classique*. Det drejede sig om at fremlæse mønstre, der gjorde sig gældende i og prægede såvel institutioner og den praktiske omgang som videnskab og filosofi.

Fængslets fødsel

I 1971 udsendtes et hæfte med titlen *L'intolérable (Det utålelige)*.⁵⁷⁷ Affattet og underskrevet af

Foucault sammen med to andre personer annoncerede det en kritik af utålelige forhold inden for såvel domstolene, ordensmagten, hospitalssystemet, skolen, militæret, pressen og tv. Flyveskriftet sigtede imidlertid umiddelbart på forholdene i fængslet, der var bragt i fokus ved, at en gruppe maoistiske indsatte kort tid forinden havde gennemført flere sultestrejker for at protestere mod deres vilkår. Manifestet markerede dannelsen af *GIP, Groupe d'information sur le prison (Kredsen for oplysning om fængslet)*, der med deltagelse af dommere, advokater, journalister, læger og psykologer og med hjemadresse hos Foucault havde til opgave at skaffe og distribuere informationer om fængslet, dets rolle og vilkår (jf. side 268). Bevægelsen udvirkede, at de indsatte i de franske fængsler fik adgang til presse og knyttede forbindelser imellem dem og andre grupper, således at de opdagede, at andre, også dele af offentligheden, interesserede sig for deres skæbne og understøttede dem. Dermed godede bevægelsen indirekte jordbunden for en række omfattende fængselsoprør i de franske fængsler i årene efter fængselsrevolten i Attica samme år.

Fangeoprørene og bevægelsen kom imidlertid også til at danne den lokale samtidige inspiration for Foucaults første større værk, efter at han var rykket ind i lærestolen på Collège de France. I *Surveiller et punir. Naissance de la prison (Overvågning og straf. Fængslets fødsel)*, der udkom i 1975, tager han eksplicit afsæt i de samtidige fangeoprør, således som disse ikke alene problematiserede de indsatte elendige materielle levevilkår i fængslerne, men i videre forstand også den behandling, som de indsatte udsattes for inden og uden for fængslets mure samt fængselsystemets rolle.⁵⁷⁸ I forlængelse heraf blev bogen, som det fremgår af undertitlen, en undersøgelse af den moderne afstraffelsesforms tilblivelse, men anskuet inden for en bred social kontekst.

Fra pinestraf til forbedringsstraf

Indledningsvis problematiserer Foucault i sit værk fængslets uomgængelighed, idet han henleder opmærksomheden på, hvorledes den tilsyneladende selvfolgelige aktuelle straffeform er af relativt ny dato. Fængsling bliver først i årene omkring 1800 opfattet som den juridiske straffeform par excellence, idet den afloser den ældre pinestraf. I denne

straffede man den domte ved i al offentlighed at påføre ham pinsler i mere eller mindre svær grad efter et i dommen nøje fastlagt ritual, hvorved straffen fik karakter af et spektakulært skuespil. Pinestrafen havde en eksemplarisk og repræsentativ karakter. I den kundgjorde man på udvalgte tilfælde eksistensen af den af Gud og kongen satte lov og manede til, at man overholdt den, ved at demonstrere ovrighedens overmagt over for undersåtterne og den frygtelige hævn, der ville ramme den, som overtrådte kongens lov.

Fra slutningen af 1700-tallet begynder en omfattende kritik af dette offentlige skues grufuldhed og grusomhed imidlertid at blive hørt. Det virker, som om man i offentligheden og i det juridiske system begynder at skamme sig over straffeproceduren; man begynder at plædere for en humanisering af straffen ved en mere kolig udmåling, som undgår pinestrafens ekscesser for kun at tilføje den domte det mål af smerte, der forekommer absolut nødvendigt. I forlængelse heraf begynder en ny straffeform at vinde frem, hvori man fjerner straffeprocessen fra offentligheden, idet man tilbageholder den domfældte inden for en institutions lukkede mure for at lade retfærdigheden ske fyldest her.

Allerede for dette havde tilbageholdelse og frihedsberovelse spillet en vis rolle i retsplejen, men ikke som straffeform. Tilbageholdelse indgik hovedsagelig som en midlertidig forudsætning for, at man kunne sikre sig den mistænkte, der skulle domfældes, fastholde den domte, der skulle straffes, eller lokalisere en skyldner, indtil han havde betalt sin gæld. Man betragtede ikke tilbageholdelsen som en straf i sig selv, men snarere som en praktisk foranstaltning, der tillod at iværksætte den egentlige straf. Frihedsberovelsen havde karakter af "arrestation" i dette ords oprindelige betydning. Fangerne tilbageholdtes i "kachotten", et sted, hvor man kunne "skjule" (som det fremgår af det franske ord "cacher") eller deponere personer, indtil man hentede dem frem til det, det egentlig drejede sig om i den ældre retspleje, nemlig forhørs- og afstraffelsesprocessen. Kachotten fungerede stadig primært som, hvad man i dag ville kalde en detention.

Samtidig med at frihedsberovelse ophører med at være en praktisk foranstaltning for i stedet at få status som en egentlig straffeform, ændres fri-

hedsberovelsens karakter imidlertid afgørende. I *Surveiller et punir* skildrer Foucault, hvorledes tilbageholdelsesanstaltens tidligere relativt løst organiserede indre rum regimenteres afgørende.⁵⁷⁹ Man begynder at indføre arbejdstvang i udstrakt grad; man begynder at isolere den enkelte, således at en individualiseret behandling bliver mulig; og man introducerer en graduering og rejustering af straffens strenghed og varighed, der lobende tilpasses den enkeltes opførsel. I takt med at frihedsberovelsen ændrer status og bliver en egentlig straffeform, forandres kachotten, så den ophører med at være en detention for i stedet at blive til et forbedringshus. Inden for et begrænset tidsspand mellem 1760 og 1840 (og specielt intensivt i årene omkring 1800) forandres straffeformen således fra en spektakulær pinestraf til fængslets mere diskrete forbedrings- og afrettelsesstraf.

Disciplin og overvågning

For Foucault bliver denne forskydning imidlertid kun forståelig, hvis man anskuer den i en langt bredere kontekst. Man kan kun forstå, hvorfor afrettelsesstraffen bliver selve straffeformen og opnår en central og overgribende betydning i samfundslivet, når man anskuer denne straffeforms indførsel som et nyt, ganske vist afgørende trin i en langt mere dybtgående, langstrakt, fortløbende og allestedsnærværende disciplinering af de sociale relationer. Forbedringsstraffen fastholdes på trods af sin umiddelbare dysfunktionalitet, fordi den forekommer naturlig og uomgængelig i en disciplinær kontekst. Denne bagvedliggende, bredere disciplineringsproces, hvis resultater stadig hævdes at være allestedsnærværende, og som når sin apotheose i fængslet, er for Foucault at se det virkelig interessante. Disciplinens tilblivelse og karakter danner den egentlige genstand for Foucaults undersøgelse i *Surveiller et punir*.

I bogen antyder Foucault, hvorledes en disciplineringsproces allerede så småt var blevet mærkbar under Trediveårskrigen (1618-1648), så snart man gik i gang med at udvikle en militær øksercits, der tillod at afrette og forbedre den enkelte soldat. Heri opdelte man de handlinger, soldaterne skulle udføre, i enkle enheder, som kunne

gentages indtil det perfekte og gensammensættes på den måde, man ønskede. På denne måde begyndte man at gennemmanipulere den enkelte soldats fysik, så han tilegnede sig bestemte færdigheder og reaktioner, og man opnåede en forbedret indsats, der forløb efter ganske bestemte onskelige retningslinjer. I den samtidige militære taktik bestræbte man sig på at operere med de nye tilegnede virkningsfulde egenskaber, således at man udnyttede dem optimalt; og i militærparaden præsenterede man den nye orden i renkultur. I øksercitsen, taktikken og paraden kan man aflæse, hvorledes der over et vidt tidsspand indfortes en disciplinering af et begrænset felt, nemlig af hæren og krigsrelationerne. Som et resultat af denne fremstod sluttelig den moderne gennemregulerede armé.⁵⁸⁰

Sideløbende hermed indførte man disciplinen i et andet felt, nemlig lærerrelationerne. I og med at man begyndte at opdele eleverne i grupper efter dygtighed, dukkede der fra begyndelsen af 1400-tallet forløbere til den moderne klasse op. I løbet af 1600-tallet videreførtes processen, idet man indførte en mere lobende registrering af enkeltpræstationerne inden for klassens rum og etablerede en rangorden imellem dem. Efterhånden blev man i stand til at danne sig et billede af den enkelte elevs præstationer på forskellige tidspunkter, således at man kunne afstemme undervisningen efter hans stadi. Parallelt hermed opdelte man elevernes tidsforbrug i skarpt adskilte enkeltdele, der var viet til hver sin beskæftigelse, og greb bestandig korrigerende ind ved graderet at straffe og belønne de præstationer, man konstaterede. En "pædagogik" blev til, som detaljeret og tilpasset den enkelte foreskrev ham, hvem han måtte være på et givet tidspunkt, idet den forholdt ham til en ideel "naturlig" udvikling, som rettede sig mod et ikke på forhånd givet mål.⁵⁸¹ I løbet af renæssancen og den klassiske tidsalder trængte en ny detaljeret disciplinering således langsomt, men sikkert frem og omformede lærerrelationen gennemgribende, således at den med tiden fik form af en omfattende og minutios korrektionsproces. Som et resultat af denne transformationsproces fremstod sluttelig skolen i den moderne forstand.

I klassicismen indførte man efterhånden ligeledes en arbejdsdeling i produktionsprocessen og en

man stadigvæk lovens indhold og ovrighedens overmagt, samtidig med at man trak grænserne for det sociale ved at tilintetgøre dem, der havde overtrådt loven. I lovens på forhånd proklamerede almene forbud og påbud formulerede man direkte og unisforståeligt de retningslinjer, som skulle danne grundlag for samfundslivet. I og med at man i disciplinen pålægger adfærdens bestemte ydre begrænsninger, sorger man imidlertid for, at det, man afretter, indleder en udvikling, der tager retning mod et endnu ikke realiseret fælles mål eller mod en fælles norm.⁵⁸⁵ Modsat *loven*, der dommer dem, der forbyrder sig imod et allerede eksisterende fællesskab, foregriber *normen* et endnu ikke eksisterende, men kommende fællesskab, ud fra hvilket man kan bedømme den reale adfærd, idet man billiger og misbilliger den i forskellige grader.

Den moderne skyldfølelse

Hvor loven trak en skarp grænse mellem det, der er tilladt, og det, der er en lovovertrædelse, og dermed klart placerede sig udenfor, udviskes et sådant skel, i og med at normen bliver central for det sociale fællesskab. Normen er en normativitet, som den enkelte ikke kan unddrage sig, idet han altid er på vej imod den, samtidig med at han befinder sig på afstand af den. I stedet for et samfund, der definerede sig, idet det trak en skarp grænse mellem et indenfor og et udenfor, tegner der sig med normen et anderledes elastisk fællesskab, der tilsyneladende ikke udelukker nogen, men altid er i stand til og i færd med at reintegrere alle. Men samtidig indebærer distancen til normen, at alle disse individer også bestandig har uret og bliver strafskyldige i forhold til denne. I kraft af denne afstand synes enhver således også tilbagevendende at være i færd med at træde i karakter som en afviger, der evindeligt må resocialiseres gennem en mikropenalitet af sanktioner og belønninger.

I forlængelse heraf kan Foucault også karakterisere *Surveiller et punir* som et forsøg på at skrive "den moderne 'sjæls' genealogi".⁵⁸⁶ I værket bestræber han sig på at kaste lys over den moderne ulykkelige bevidsthed (med dens konstante trang til selvforbedring og uendeliggjorte dårlige samvittighed) ved at udarbejde dens historiske afstamning eller genese. Han søger at vise, at den internaliserede bevidsthed om egen utilstrækkelighed

og skyld, der kommer til at fungere som et "fængsel for kroppen" (hvorved der sigtes til såvel individets "håndgribelige" fysiske som til det politiske korpus), har sin historiske herkomst i en række afstraffelses-, disciplinerings- og overvågningsprocedurer, der langsomt udvikles, stykkes sammen og inderliggøres.

For Foucault viste de samtidige fangeoprør sig således at være yderst signifikante for en bred kontekst. For et overfladisk blik var der tale om et opgør med ganske lokale forhold; men for en nøjere undersøgelse var de samtidig revolter mod en yderst bred og gennemtrængende investering af hele det politiske korpus, der gav sig yderst konstante fysiske og sjælelige nedslag. Fangeoprørene rettede sig mod det disciplinære samfund, hvor det trådte frem i en sådan renkultur, at leveforholdene oplevedes som utålelige. Disse samtidige hændelser pegede således på, at disciplinen stadig gjorde sig gældende og var mærkbar; samtidig med at de sammen med de omfattende revolter mod disciplinen inden for andre områder som f.eks. skolesystemet, som Foucault mente at kunne aflæse i 68-oproret, kunne tyde på, at tolerancen over for disciplineringen var i færd med at svækkes. Det blev således muligt at danne sig et sammenhængende overblik over disciplinen, i og med at man allerede var begyndt at lægge afstand til den.

På den anden side var det ikke givet, at bevægelsen mod den klassiske disciplin indebar disciplinens forsvinden som sådan. Måske skyldtes kritikken, at disciplinen allerede var i færd med at forandre sig, i og med at den efterhånden var blevet en integreret og selvfolgelig del af den enkeltes forhold til sig selv og andre i form af en bestemt vedvarende vurdering. Måske skyldtes kritikken af disciplinen i dens bastante og udvendige udgave, at disciplinen var blevet selvfolgelig i en mere raffineret, subtil, men også vanskeligere diagnosticerbar form, nemlig som selvdisciplin og uendeliggjort selvovervågning.

Magt, biopolitik og ledelsesrationalitet

Analyserne i *Surveiller et punir* havde for Foucault tydeliggjort utilstrækkeligheden ved den gængse

magtkonception. Denne var, ifølge ham, velkendt fra såvel den nyere tids politiske filosofi fra Thomas Hobbes (1588-1679) til Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831) som den samtidige magt- og kulturanalytik, der f.eks. udfoldedes i en række forskellige marxistiske og ideologikritiske retninger, i Sigmund Freuds (1856-1939) klassiske og Jacques Lacans (1901-1981) aktuelle variant af psykoanalysen samt i Wilhelm Reichs (1897-1957) antipsykiatri. Heri forstod man nemlig hovedsagelig magtudøvelse i lovens retslige og repræsentative termer. *Magt* forekom her at være *evne til at befale over andre og tvinge dem til at adlyde*. De, der kunne manifestere eller formulere, hvad man skulle gøre, og således trække en grænse mellem forbudt og tilladt, samtidig med at de om nødvendigt evnede at fastholde denne grænse gennem sanktioner, var magtens indehavere. Denne konception af magtudøvelsen var primært negativ. Magt synes at bestå i *evnen til at begrænse* andre i deres udfoldelse. Magt måtte forstås som fortrængning.

Magtens mikrofysik

Med disciplineringen kom imidlertid en form for "magtens mikrofysik" til syne, der i modsætning til tidligere gennemtrængte hele det politiske korpus ned i detaljen. I denne nøjedes man ikke med at sige nej til og begrænse det, der dannede genstand for magtudøvelsen.⁵⁸⁷ *De disciplinære teknologier stimulerede tværtimod genstandene til en bestemt udfoldelse*, således at deres kunnen forøgedes voldsomt i bestemte henseender; samtidig med at man formede denne udfoldelse på en sådan måde, at den forløb efter ganske bestemte retningslinjer. Således blev man i stand til at kombinere *en stor forøgelse af kraft og kunnen med en politisk underkastelse, som var en integreret del af det domineredes egen væremåde*.⁵⁸⁸ Den nye form for magtudøvelse havde en så dynamisk og produktiv karakter, at den skabte og gennemformede sin genstand i en sådan grad, at det blev vanskeligt at skelne mellem magten og dens materiale samt mellem dominerede og dominerende.

I sine forelæsninger på Collège de France i årene 1973-1976, hvoraf år 1975 og 1976 er udkommet i bogform under titlerne *Les anormaux (De anormale)* og *Il faut défendre la société (Samfundet må forsvares)*, studerede Foucault de nye discipli-

nære magtformer i deres differens til lovens traditionelle. I det små fra slutningen af 1974 og for alvor i den sidste forelæsning fra 1976 samt i den næste bog *Histoire de la sexualité 1. La volonté de savoir (Seksualitetens historie 1. Viljen til viden, 1976)* blev han imidlertid opmærksom på endnu en form for dynamisk og produktiv magtform, der ikke blot adskilte sig fra loven, men også fra disciplinen.

Biopolitik som magtform

Foucault fik øjnene op for, hvordan der fra slutningen af 1700-tallet og for alvor i de to følgende århundreder med socialmedicin, statistisk demografi og befolkningspolitik, politividenskab og politisk økonomi, forsikringsvæsen og forskellige sociale sikkerhedsanordninger i bred forstand dukkede en ny form for politisk ledelse frem. I denne lovgav man ikke længere generelt; ligesom man heller ikke bestræbte sig på at disciplinere en mængde individer ned i detaljen. I stedet tog man afsæt i en befolkningsmængde, som i kraft af at den bestod af levende menneskevæsener, kendetegnedes af en vis egenlogik, f.eks. af en vis mortalitet, fertilitet, sygelighed, sundhed og produktivitet. Ved på et mere overordnet eller globalt plan at tage hånd om denne masse af bio-sociologiske væsener og deres levevilkår (eller miljø) kunne man forbedre befolkningens størrelse, kvalitet og ydeevne på en afbalanceret måde og således styrke det politiske korpus. Til disciplinens "anatomopolitique du corps humain" (politiske anatomi for menneskekroppen) fojede man dermed, ifølge Foucault, en "bio-politique de l'espèce humaine" (biopolitik for menneskearten).⁵⁸⁹

Mens man havde taget livet for givet i den tidligere juridiske og repressive magtudøvelse, undtagen i de ekstreme tilfælde, hvor det negativt drejede sig om suverænenes ret til at tage liv, indgik menneskearten nu positivt som en brik i dens egne politiske strategier. Var mennesket i årtusinder forblevet tro mod den aristoteliske bestemmelse at være et levende væsen, som også var i stand til at hævde en politisk eksistens, så begyndte det nu at fremstå som et arts væsen, hvis selve biologiske eksistens stod på spil i politikken. Retten til at slå ihjel eller lade leve var i biopolitikken ikke længere det centrale for den politiske ledelse;

denne fik i stedet som sin fremmeste opgave at gøre levende eller lade do. Med fremkomsten af den aktive omsorg for befolkningens ve og vel, som Foucault fandt i biopolitikken, tegnede der sig et grundrids af den moderne velfærdsstatslige rationalitet; samtidig med at tankegangen også satte et afgørende præg på det 20. århundredes totalitære regimer, i og med at disse så sig som aggressive forsvarere og forbedrere af folket, bl.a. gennem racehygiejne.

Politisk ledelsesrationalitet

De historiske rodde til statens permanente intervention i de sociale processer søgte Foucault i årene efter 1976 under den overordnede titel "Histoire de la gouvernementalité" ("Ledelsesrationalitetens historie").⁵⁰⁰ I denne undersøgelse fulgte han, hvordan man efterhånden udarbejdede en forestilling om, at den politiske ledelse besad en særegen logik, som adskilte den fra fyrstens suveræne beherskelse. I den politiske kunst ledte man en mængde mennesker, idet man var opmærksom på, at disse på deres side selv udviste en opførsel, som ledelsen måtte tage højde for, hvis dens styrelse skulle være stabil. Den politiske ledelse fandt sin særegne ledelsesrationalitet i og med, at den ophørte med at betragte sig som sit eget formål og i stedet begyndte at anskue sig som en aktivitet, hvori man søgte at lede andre folk i deres ledelse af dem selv og hinanden; hvorfor den politiske ledelse i sidste instans fik karakter af et begrænset indspil. Den måtte tage højde for den egenlogik, som den gennemgribende genstand for ledelsen udviste, og de betingelser, som den satte.

Som et led i analysen af disciplinen, biomagten og ledelsesrationaliteten måtte Foucault videreudvikle sin overordnede artikulation af magtudøvelsens karakter. *Magtudøvelse* adskilte sig, ifølge ham, fra en voldelig og en strategisk relation, hvori man sigtede på modstanderen for at undertvinge ham, reducere ham til passivitet og om nødvendigt odelægge ham. Magt udøvede man i stedet over for frie personer. I en magtudøvelse handlede man ikke direkte med de andre, men med deres faktiske og mulige handlinger. Og man evnede at udøve magt i det omfang, man var i stand til at strukturere de andres handlerum og således lede de andre i deres ledelse af sig selv og andre. "Viljernes gensidige

modvillighed og frihedens uigennemtrængelighed" lå således ved roden af de magtrelationer, som konstant blev fremkaldt og videreudviklet af dem. "I stedet for en essentiel frihed og en 'antagonisme' [...] burde man snarere tale om en 'agonisme', om et forhold, der på en gang rummede gensidig ansporing og kamp."⁵⁰¹

Seksualitetens historie

I deres samvirke åbnede de to nye magtformer, disciplin og biopolitik, ifølge Foucault, for en "biomagtens tidsalder", hvori selve livsprocesserne blev udsat for en gennemgribende manipulation.⁵⁰² På denne baggrund kunne det ikke undre, at der tilkom seksualiteten en yderst central betydning i det 19. og 20. århundrede. Med sin nære sammenhæng med fodedygtigheden figurerede seksualiteten som en af de biologiske processer, der spillede en afgørende rolle, når man med tilblivelsen af en biopolitik begyndte at tage hånd om og regulere befolkningen. Og i den udstrækning, den spillede en afgørende rolle for den kropslige personlige adfærd, blev den ligeledes et oplagt mål for en vedvarende overvågning og individualiserende disciplinering. Seksualiteten indtog en central position som et konkret felt, hvor de to former for biomagt kunne artikuleres og indgå forbindelse med hinanden.

Kritik af den seksuelle frigørelses selvforståelse

I forlængelse heraf realiserede Foucault umiddelbart efter *Surveiller et punir* med sit næste og sidste værk, der udkom i årene 1976-1984, et projekt, han havde påtænkt siden begyndelsen af sit forfatterskab, nemlig at skrive en *Histoire de la sexualité* (*Seksualitetens historie*). Denne undersøgelse gennemløbes af en række af de temaer, Foucault sideløbende offentliggjorde i mundtlig form i tiden efter udsendelsen af *Surveiller et punir*.

I overensstemmelse med sine magtanalyser gjorde han i første bind, *La volonté de savoir* (*Viljen til viden*, 1976), op med, hvad han betragtede som den aktuelt herskende diskurs om seksualiteten. Denne kom bl.a. til udtryk i en bestræbelse på seksuel frigørelse, der formulerede sig op imod en

viktorsk puritanisme. Ifølge denne konception havde seksualiteten i århundreder været fortrængt; og som et modtræk hertil fremstod det som en påtrængende opgave at overskride og hæve dette forbud. En sådan betragtning forekom imidlertid Foucault ganske kortsigtet og overfladisk. Han mente i stedet at kunne konstatere, hvorledes vi i lobet af de sidste 300 år i stadig stigende grad var blevet opildnet til at fokusere på og berette alt om vores seksuelle begær. På denne måde havde man efterhånden fremkaldt, italesat, klassificeret og intensiveret en mangfoldighed af seksualitetsformer, som afveg fra normaliteten; og dette i en sådan grad, at vores socialitet, ifølge Foucault, efterhånden kunne karakteriseres som et "perversitetens samfund", hvori vi alle på forskellig vis syntes at tilhøre forskellige seksuelt afvigende minoriteter.⁵⁰³

Den revolutionære bevægelse for at frigøre seksualiteten kunne han således betragte som en logisk forlængelse af denne langt mere langstrakte stigende ophidselse og mangfoldiggørelse af seksualiteten. Ligesom han kunne anskue den viktorianske puritanisme som en måde, hvorpå seksualiteten netop som fortrængt sattes i scene som en storrelse, der spillede den centrale rolle i vores liv. Det moderne vestlige samfund havde således, ifølge Foucault, ikke vægret sig ved at anerkende seksualiteten; det havde derimod etableret et omfattende apparatur, der oprettede og opretholdt en forpligtelse på at bekende sandheden om seksualiteten. Seksualiteten var blevet en central sag, som det drejede sig om at sige sandheden og etablere en viden om, eftersom denne genstand fortalte os sandheden om os selv. I moderniteten fremstod seksualiteten som det tilgrundliggende i mennesket eller som menneskets subjekt; den havde fået karakter af et bagvedliggende fundament, af en praktisk metafysik, som det var livet om at gøre at udforske og bekende.

Foucaults sidste værker

På omslaget annonceredes *La volonté de savoir* som en kort ouverture, der skulle anslå temaer, som ville blive udfoldet i fem yderligere bind, der undersøgte seksualitetens historie i nyere tid. Foucault var af den formening, at han ville være i stand til at færdiggøre et af disse hver tredje må-

ned. Således kom det ikke til at gå. Forst otte år senere, i 1984, udkom bind 2 og 3 under titlerne *L'usage des plaisirs* (*Omgangen med lysterne*, 1984) og *Le souci de soi* (*Omsorgen for selvet*, 1984), men med et helt andet indhold end det planlagte. For at beskrive, hvorledes mennesket var blevet et begærsvæsen, der søgte en bagvedliggende sandhed om sig selv i sin seksualitet, viste det sig nødvendigt at gå meget længere tilbage i historien, nemlig til antikken. I disse værker studerede Foucault en tradition for at problematisere den enkeltes ledelse af sig selv i sit forhold til andre. Han viste, hvorledes forsøgene på at forholde sig til sig selv og udvikle en *selvpraksis* i det antikke Hellas havde været orienteret om bestræbelsen på at bemestre de naturlige og seksuelle lyster i et sådant omfang, at man ikke blev offer for disse, men blev et frigjort individ, som evnede at lede sig selv og andre. Allerede fra udgangen af den klassiske periode og op gennem den romerske antik begyndte man imidlertid at demonstrere, hvordan den enkelte kunne blive et frit selv blandt andre og knytte stabile sociale bånd, i den udstrækning man kunne forenes i en samlende sandhed, i et fælles kendskab til sig selv og dermed til naturen af sit eget og de andres begær. I den tidlige kristne moral radikaliseredes bestræbelsen på at formulere sandheden om sig selv, således at den tog form af en forpligtelse på løbende at studere og fortolke sig selv og sit eget begær under konstant overvågning af en åndelig vejleder. Denne forpligtelse fastholdtes i kirkens bekendelses- og bodsprocedurer. Den enkeltes ledelse af sig selv var dermed blevet forskudt således, at den ikke længere havde til formål at gøre ham til herre over sig selv og andre frie personer. Den var blevet til et selvfakald, hvori enhver løbende overdrog ledelsen af sig selv til andre, der havde til opgave at lede ham i hans ledelse af sig selv.

Med disse analyser trådte *det menneskelige subjekt* og dets forhold til sig selv i centrum af Foucaults undersøgelser; hvad der måtte forekomme fremmed for dem, der siden *Les mots et les choses* havde rubriceret hans forfatterskab som strukturalistisk og subjektfejlsk. For så vidt som han fra begyndelsen havde bestræbt sig på at klarlægge, hvorledes man i historien og socialiteten havde forholdt sig til sig selv, og for så vidt som han i sine bøger konstant havde bestræbt sig på at forholde sig til

aktualiteten, markerede denne forskydning imidlertid ikke et radikalt brud. Snarere udfoldede Foucault hermed, som han også selv erklærede, en hidtil underforstået problematik som et åbenlyst tema. Med seksualiteten som indgang kombinerede Foucault i sit sidste værk en afdækning af udviklingen i subjektivitetens og selvomsorgens former med en undersøgelse af ledelsesrationalitetens, sandhedens og metafysikkens historie.

Et fjerde annonceret bind i *Histoire de la sexualité* med titlen *Les aveux de la chair* (Kødets bekendelser), der gennem studier af den kristne menighed skulle have fort historien nærmere på vore dage, udkom aldrig, på trods af at det i sin grundsubstans var affattet for bind 2 og 3. Midt i arbejdet på at gennemskrive manuskriptet efter udgivelsen af bind 2 og 3 døde Foucault af aids-relaterede sygdomme på det Hôpital de la Salpêtrière, som han havde skrevet så meget om.